

Ο Πόντος

της Μαριάννας Κορομηλά

Αν ο κάθε τόπος κρύβει ένα μυστικό για την κατανόηση της σημασίας του μέσα στον χρόνο, τότε η γεωπολιτική απομόνωση του Πόντου, σε συνδυασμό με τη στρατηγική του θέση, είναι ο μόνος ασφαλής δρόμος για τη γνωριμία του χώρου και της ιστορίας του. Οι δυσμενείς όμως γεωφυσικές συνθήκες, που αποκόβουν αυτό το κομμάτι της βορινής Μικράς Ασίας από την άμεση και την ευρύτερη περιφέρειά του, καταργούν την ύψιστη στρατηγική του σημασία και αναιρούν το παραπάνω αξίωμα. Θα ήταν μάταιο, λοιπόν, να ακροβατούμε τραβώντας γραμμές πάνω στον χάρτη. Μοναχά μια φυσική δίοδος, αρκετά δυσχερής, οδηγεί από τη θάλασσα στο εσωτερικό οροπέδιο συνδέοντας τη Σαμψούντα, την αρχαία Αμισό, με την Άγκυρα. Όμως, ακόμα κι αυτός ο μοναδικός δρόμος είχε περιορισμένη τοπική χρήση, γιατί εξυπηρετούσε αποκλειστικά αυτούς που, κατά καιρούς, κατείχαν τη μικρασιατική ενδοχώρα. Άλλωστε τα τραχύτατα όρη, που κλείνουν δεξιά κι αριστερά την οδό, φτάνουν ως τη θάλασσα. Καμιά δυνατότητα προσπέλασης δεν υπάρχει. Όλη η δυτική πλευρά του δρόμου είναι φραγμένη από τα βουνά της Παφλαγονίας. Κι όλη η ανατολική από τις πανύψηλες Ποντικές Άλπεις. Η περιοχή της Σαμψούντας είναι το μόνο πεδινό τμήμα της ορεινότητας παραθαλάσσιας ζώνης.

Η βόρεια Μικρά Ασία, δηλαδή τα νότια παράλια του Εύξεινου Πόντου από τον Βόσπορο ως την αρχαία Κολχίδα, στα τουρκοσοβιετικά σύνορα, είναι μια χώρα, που μόνον όταν τη γνωρίσεις, μπορείς να καταλάβεις πώς εξηγείται το απaráμιλλο ποντιακό πνεύμα, η θέληση και το θάρρος που χαρακτηρίζουν τον πολιτισμό του πιο απομακρυσμένου τμήματος της ελληνικής Διασποράς. Κι ο Εύξεινος Πόντος είναι μια θάλασσα, που μόνον αν την ταξιδέψεις, μπορείς να νιώσεις τι σημαίνει ναυτική τέχνη κι Έλληνας ναυτικός.

Τα τελευταία χρόνια, βέβαια, αρκετά πράγματα έχουν αλλάξει. Και πολύ σύντομα οι ανυποψίαστοι τουρίστες θα διασχίζουν τη γη του Πόντου αγνοώντας το δράμα και την ποίηση, τον λόγο και την αιτία, που φυλάει τούτη τη γη. Όμως ο τόπος όλος, το τοπίο, τα παραφθαρμένα τοπωνύμια, τα μνημεία και τα βράχια, τα σπίτια, τα σχολεία, τα λιθάρια και τα ορεινά βοσκοτόπια, οι κάβοι, οι φάροι, τα καθαγιασμένα ερείπια των εκκλησιών, τα κελύφη των μοναστηριών και τα χαρακωμένα πρόσωπα των αγίων

μιλούν γι' αυτούς που δεν βρίσκονται πια εκεί. Γι' αυτούς που, κάποτε, μεταμόρφωσαν την άγρια φύση, χρησιμοποιώντας την ευφυΐα τους, για να προσαρμοστούν στη μοναδικότητά της. Γι' αυτούς που κράτησαν τον τόπο κι ανέδειξαν την πολυσχιδή σημασία του. Γι' αυτούς που μεγάλωσαν τα παιδιά τους στα προσφυγικά παραπήγματα, μέσα στους βαλτότοπους της μητριάς πατρίδας. «Σ' έναν δέντρον ακούμπησα να πω τα βάσανά μου, το δέντρον εμαράθηκεν από τα δάκρυά μου».

Το κλειδί, λοιπόν, για την αποκάλυψη του μυστικού που βαστά αυτός ο χώρος είναι η δυναμική παρέμβαση των Ελλήνων στη γεωγραφική πραγματικότητα, ο διαρκής τους αγώνας για την τιθάσευση των στοιχείων της φύσης, ο ανεξάντλητος πλούτος της ψυχής τους που αντιτάχθηκε στο μοιραίο και ανέτρεψε τα αναπόφευκτα ιστορικά δεδομένα κυριαρχώντας, οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά, στην ιστορία ενός τόπου που βρίσκεται πέρα από τα φυσικά όρια της ελληνικής ακτίνας επιρροής.

Η ιστορία του Πόντου ξεκινάει ουσιαστικά γύρω στα 635-630 π.Χ., όταν οι Ίωνες από τη Μίλητο της αιγαιακής Μικράς Ασίας έστειλαν μια μικρή ομάδα αποίκων να εγκατασταθεί στην, ακατοίκητη έως τότε, νότια ακτή της Μαύρης Θάλασσας. Από την ίδρυση της Σινώπης μέχρι τη δημιουργία του παράλιου ελληνικού μετώπου, τον εξελληνισμό της άμεσης ορεινής ενδοχώρας, τη θρησκευτική-πολιτιστική ενοποίηση του χώρου, με τον εκχριστιανισμό όλων των εθνικών ομάδων και τη διαμόρφωση μιας κοινής συνείδησης, χρειάστηκαν περίπου δεκατρείς αιώνες. Για να μπορέσουμε να παρακολουθήσουμε αυτή την αργή κι επίπονη διαδικασία, που εξελίχθηκε σταδιακά μέσα στο πέρασμα του χρόνου κι απέκτησε συγκεκριμένη μορφή στη διάρκεια της Πρωτοβυζαντινής εποχής, μας είναι απαραίτητες οι γεωγραφικές συντεταγμένες που καθόρισαν τον ιδιόμορφο χαρακτήρα του τόπου. Και για να προλάβουμε το εύλωτο ερώτημα, που θα προκύψει σχετικά με το νόημα αυτού του μακροχρόνιου και υπεράνθρωπου αγώνα για την καθυπόταξη της άγριας φύσης, πρέπει από τώρα να πούμε ότι αυτός ο τραχύς τόπος βρίσκεται στην καρδιά ενός ευρύτατου κύκλου.

Ο βόρειος θαλασσινός δρόμος οδηγεί, μέσα από τα ποτάμια της Ουκρανίας, στη Βαλτική. Ο βορειοδυτικός, μέσα από τον Δούναβη, στην Κεντρική Ευρώπη. Ο δυτικός καταλήγει στο Αιγαίο. Κι ο ανατολικός οδηγεί στον Καύκασο, στη Θάλασσα του Αζόφ και στις ευρασιατικές στέπες.

Η οδός, στα νότια της Σαμψούντας, περνάει από την Άγκυρα, διασχίζει το καππαδοκικό οροπέδιο και την οροσειρά του Ταύρου, κι ενώνει τη Σαμψούντα με τα μεγάλα λιμάνια της Ανατολικής Μεσογείου. Αυτή η οδός αποτελεί τον κεντρικό άξονα της μικρασιατικής χερσονήσου, γι' αυτό και υπήρξε ανέκαθεν ο στρατηγικός στόχος των λαών που κυριάρχησαν στο εκτεταμένο εσωτερικό οροπέδιο.

Τέλος, η ρωμαϊκή οδός, που διασχίζει τα πανύψηλα βουνά νότια της Τραπεζούντας, διαπερνά κάθετα το αρμενικό οροπέδιο και συναντά τον πλωτό ποταμό Ευφράτη στη βόρεια Μεσοποταμία, ενώ μια διακλάδωσή της, που φεύγει προς τα ανατολικά, διασχίζει τη βόρεια Περσία, φθάνει στην Κασπία και καταλήγει στην Κίνα.

Αν, λοιπόν, οι κινητήριες δυνάμεις της ιστορίας είναι πολυσύνθετες και μεταβλητές, εδώ παραμένει αμετάβλητη αξία η εκμετάλλευση της στρατηγικής θέσης του Πόντου από κάθε άποψη και προς κάθε κατεύθυνση. Οι Έλληνες είχαν καταφέρει να ελέγξουν πλήρως τους θαλασσινούς δρόμους και τα παράλια, ενώ οι μεγάλοι οδοποιοί, οι Ρωμαίοι, κατόρθωσαν να περάσουν το φράγμα των βουνών και να επιβάλουν την κυριαρχία τους στο Βασίλειο της Αρμενίας.

Το ταξίδι μας σ' αυτόν τον καταπληκτικό χώρο θα ακολουθήσει την πορεία της κατάκτησής του. Για να γευτούμε κάτι από τη γεωγραφική εμπειρία της ηρωικής γενιάς των πρώτων ναυτικών και των αποίκων, που τόλμησαν να παραβιάσουν το άγνωστο και να προσδιορίσουν τον απροσδιόριστο θαλάσσιο και παράκτιο τόπο της αδυσώπητης ερημίας, ας επιβιβαστούμε μαζί τους στις «νήες» τις γλαφυρές του ομηρικού έπους κι ας συμεριστούμε τον τρόπο τους ακολουθώντας το περιστέρι που πέρασε μέσα από τις Συμπληγάδες.

Τα νότια παράλια της Μαύρης Θάλασσας, από τον θρακικό Βόσπορο ως την Κολχίδα: Βιθυνία, Παφλαγονία, Δυτικός Πόντος και Ανατολικός Πόντος (τα βόρεια παράλια της Μικράς Ασίας, βόρεια παράλια της σύγχρονης Τουρκίας μέχρι τα σύνορα Τουρκίας –Γεωργίας). Το μήκος της μικρασιατικής ακτής, από το στόμιο του Βοσπόρου ως τα τουρκογεωργιανά σύνορα είναι 1.337 χλμ. Παραπλέοντας τα παράλια η απόσταση είναι 720 ν.μ. Να ληφθεί όμως υπόψη ότι η ακτοπλοΐα δεν ακολουθεί κόστα-κόστα τη στεριά και ότι είναι αδύνατον να υπολογίσει κανείς τις ναυτικές αποστάσεις (σε μίλια) έστω κατά προσέγγιση, ιδίως όταν πρόκειται για πλόες στη διάρκεια της πρώιμης Αρχαιότητας. (Από το βιβλίο Κορομηλά, *Μαύρη Θάλασσα* (2001), έκδοση της Πολιτιστικής Εταιρείας Πανόραμα.)

Ο χώρος και οι άνθρωποι

Τα νότια παράλια του Εύξεινου Πόντου. Από το στόμιο του Βοσπόρου ως την αρχαία Κολχίδα, στα τουρκοσοβιετικά σύνορα. Μια άγρια και αφιλόξενη ακτή μήκους χιλίων τετρακοσίων χιλιομέτρων. Δυσπρόσιτη. Αλίμενη. Εκτεθειμένη στους ανέμους. Θάλασσα δίχως ακροθαλασσιά. Γκρεμοί, δάση και βάραθρα στο κύμα.

Βουνά που τινάχτηκαν μέσα από τη Μαύρη Θάλασσα, την εποχή της ορογένειας, κι έχτισαν το ορεινό τείχος της βορινής Μικράς Ασίας ορίζοντας τον χαρακτήρα του τόπου. Βουνά που απέκλεισαν κι απομόνωσαν τα ευξεινοποντιακά παράλια από το μικρασιατικό οροπέδιο και την υπόλοιπη Ασία καθορίζοντας την ιστορία του χώρου. Τα βουνά της Παφλαγονίας, δυτικά, η κοιλάδα του ποταμού Άλυ / Kizilirmak, στη

μέση, τα βουνά του Πόντου, ανατολικά. Δυο μακρύτατες ραχοκοκαλιές, παράλληλες με τη θάλασσα. Από τον Βόσπορο ως την Κολχίδα.

Δεκάδες φουσκώμενα ποτάμια κι εκατοντάδες χείμαρροι χαρακώνουν τις πλαγιές των βουνών που αντικρίζουν τη θάλασσα. Βαθιά φαράγγια, βράχοι, κορφές ατελείωτες, χαμένες στα σύννεφα. Όγκοι απροσπέλαστοι, εχθρικοί. Φύση που αποτρέπει και υποτάσσει τον άνθρωπο. Εξουδετερώνει κάθε θέληση, κάθε προσπάθεια. Ορεινές κοινωνίες δίχως επικοινωνίες. Μεταλλοφόρες περιοχές ανεκμετάλλευτες. Ναυπηγική ξυλεία αχρησιμοποίητη. Οικονομία κλειστή. Ανάγκες περιορισμένες στο ελάχιστο.

Μέσα στις εσωτερικές πτυχές της οροσειράς του Όλγασσου, σήμερα Igaz Dağları, μέσα στην ομίχλη που καλύπτει τα πυκνά δάση της Παφλαγονίας, οι βοσκοί μοιάζουν με φαντάσματα του μύθου. Απομονωμένοι γεωγραφικά, αποκομμένοι πολιτιστικά, είναι οι συνεχιστές των κτηνοτροφικών κοινωνιών της αρχαίας και μεσαιωνικής Παφλαγονίας. Ούτε αυτοί ούτε οι πρόγονοί τους κατηφόρισαν ποτέ τις βορινές πλαγιές του Όλγασσου για να δουν από κοντά τη θάλασσα. Κι ας απέχει μόνο μερικές δεκάδες χιλιόμετρα από τα πλούσια βοσκοτόπια τους. Τα βουνά τους δεν αφήνουν περιθώρια για τη διάνοιξη δρόμων και την ανάπτυξη των μεταφορών. Άλλωστε και η θάλασσα τους έδωχνε. Γι' αυτό έμειναν αταξίδευτοι οι Παφλαγόνες. Μέσα στην ομίχλη και τα δάση τους.

«**Το μόνο** πέρασμα για να μπει κανείς σ' αυτή τη χώρα φρουρείται από δυο ψηλές κορυφές στις δυο πλευρές της διάβασης. Αυτοί που κατέχουν τις κορυφές, έστω κι αν είναι λίγοι, δεν μπορούν να νικηθούν, ακόμα κι αν μαζευτούν όλοι οι άνθρωποι της γης για να τους πολεμήσουν». Έτσι περιέγραψε στους στρατιώτες τού Ξενοφώντος τη διάβαση του Όλγασσου ο Εκατόνυμος από τη Σινώπη. Και τους συμβούλεψε, αν θέλουν να φτάσουν κάποτε στον Βόσπορο, να μην τολμήσουν να συνεχίσουν την πορεία τους προς τα δυτικά διά ξηράς, αλλά να επιβιβαστούν σε πλοία και να παραπλεύσουν τα παφλαγονικά παράλια.

Αυτά συνέβησαν το 400 π.Χ., δηλαδή τρακόσια χρόνια μετά την ίδρυση της παραθαλάσσιας Σινώπης. Η μαρτυρία του Ξενοφώντος, πολύτιμη από κάθε άποψη, δείχνει με πολύ παραστατικό τρόπο τη διάσταση, που εξακολουθούσε να υφίσταται, ανάμεσα στους Έλληνες της θάλασσας και τους ντόπιους πληθυσμούς της άμεσης ενδοχώρας.

Η στεριά, λοιπόν, η στενή λουρίδα της παράλιας ζώνης –όπου υπήρχε– ήταν αδιάβατη λόγω των βουνών που υψώνονται μέσα από τη θάλασσα, κατακερματίζοντας το παράκτιο μέτωπο. Ολόκληρη η ορεινή χώρα, κατά μήκος της ακτής κι ως μέσα στην καρδιά των βουνών, ήταν δύσβατη κι εχθρική. Κανείς δεν μπορούσε να παρακάμψει αυτά τα τείχη ούτε να τα διασχίσει.

Το μοναδικό άνοιγμα του Πόντου στον κόσμο ήταν η θάλασσα. Άξενη, μαύρη κι επικίνδυνη. Οι γηγενείς, ακόμα κι αν ζούσαν κοντά της, τής είχαν γυρίσει την πλάτη. Αλλά και οι Χιττίτες, που κυριάρχησαν στο μικρασιατικό οροπέδιο τη 2η χιλιετία π.Χ., δεν είχαν καταφέρει να απλωθούν πέρα από την κοιλάδα και τις εκβολές του Άλυ. Τους εμπόδισαν τα πελώρια τείχη και τους απέτρεψε η άγρια ακτή. Καμιά θαλασσινή δραστηριότητα δεν ήταν δυνατόν να αναπτυχθεί σε αυτόν τον εντελώς ακατάλληλο χώρο. Έτσι, τα παφλαγονικά και τα ποντιακά παράλια έμειναν ακατοίκητα μέχρι το τέλος της εποχής του Χαλκού.

Η μεταμόρφωση της αδυσώπητης ερημίας σε κατοικήσιμη γη πραγματοποιήθηκε στη διάρκεια πολλών αιώνων κι οφείλεται αποκλειστικά στις γενιές των Ελλήνων ποντοπόρων που τόλμησαν να παραβιάσουν το άγνωστο και να κυριαρχήσουν στις δυνάμεις της φύσης.

Οι «νήες γλαφυραί, μέλαιναι, εύσσελμοι, μιλοπάρηοι», του ομηρικού έπους, έπρεπε να διασχίσουν τη θάλασσα. Αλλά οι τεράστιες αποστάσεις και η έλλειψη νησιών, το απύθμενο βάθος της και οι θυελλώδεις άνεμοι, η πυκνή, πυκνότετη, ομίχλη και οι περιορισμένες δυνατότητες των κωπήλατων πλοίων δεν άφηναν περιθώρια στην ανοιχτή ναυσιπλοΐα. Από τα μυκηναϊκά χρόνια μέχρι τις αρχές του αιώνα μας, όταν τα ατμόπλοια αντικατέστησαν τα ιστιοφόρα, τα πλοία ταξίδευαν αναγκαστικά κόστα-κόστα. Όμως οι βορινοί άνεμοι που κατεβαίνουν από τη Ρωσία χτυπούν αλύπητα το νότιο μέτωπο, γιατί οι ορεινοί όγκοι που κατρακυλούν στη θάλασσα σταματούν με βία την ορμή τους. Όλη η αιολική δύναμη εκλύεται εδώ, στην άκρη της θάλασσας, στις ρηχαδιές και στα ύφαλα, κι αλίμονο στο πλεύσιμο που παραπλέει τις αλίμενες ακτές. Θα πρέπει να διανύσει μίλια ατελείωτα μέσα στην καταιγίδα, ώσπου να φανεί κάποιο ακρογιάλι. Μα ακόμα και εκεί, τα ποτάμια και οι χείμαρροι, που κατεβαίνουν κόντρα στον καιρό, παρασύροντας βράχια, κορμούς δέντρων και μεγάλες ποσότητες λάσπης, σπρώχνουν το πλοίο πίσω στο πέλαγος. Όταν βρέχει, και βρέχει συχνά στον Πόντο, οι

αγριεμένοι ποταμοί πλημμυρίζουν τις ακτές κι ανακατώνουν τα νερά. Η στεριά χάνεται κι η θάλασσα κοχλάζει.

Άθλος υπεράνθρωπος ήταν η ακτοπλοΐα, όταν η θάλασσα ήταν ακόμα αταξίδευτη και η στεριά απάτητη, απάνθρωπη. Σ' αυτή την πρόιμη εποχή της ανείπωτης ελληνικής περιπέτειας ανάγεται η ίδρυση των υπαίθριων ιερών στις άκρες των ποντιακών ακρωτηρίων. Οι «ιερές άκρες» αποτέλεσαν τα πρώτα σταθερά σημεία αναφοράς για να μετρούν οι ναυτιλλόμενοι τη θάλασσα και να κατευνάζουν την οργή της.

Για μας η μαγική λειτουργία ενός αρχαίου ιερού παραμένει αδιανόητη. Όταν μάλιστα είναι υπαίθριο, μας αφήνει ασυγκίνητους, γιατί δεν παρουσιάζει κανένα αρχαιολογικό ενδιαφέρον. Κι όμως από δω ξεκίνησε ο αγώνας του ανθρώπου με τη φύση και το άγνωστο. Η ύπαιθρος, δηλαδή ο απροσδιόριστος χώρος των τεράτων και των δαιμόνων, με την ίδρυση ενός ιερού χάνει κάτι από τη μεταφυσική της διάσταση. Εντάσσεται στη σφαίρα του λογικού, αποκτά συγκεκριμένη οντότητα, όνομα, ιδιότητες που μπορούν να γίνουν αντιληπτές από τον ανθρώπινο νου και να εκλογικεύσουν τον τρόπο. Το ιερό, ένας βωμός που δέχτηκε σπονδές, καθαγιάζει τον τόπο. Τέμνει τον χώρο ανάμεσα στο έλλογο τέμενος και τις άλογες δυνάμεις της φύσης. Γύρω του ο «άκτιστος» κόσμος αρχίζει να δομείται και να οργανώνεται. Ο ξένος ταξιδιώτης, ο ναυτικός, ο άποικος, δεν είναι πια υποκείμενο της μοίρας. Με την τέλεση της θυσίας επεμβαίνει στο τοπίο και εδραιώνει την παρουσία του, μεταφυτεύοντας τον κόσμο που φέρνει μαζί του. Οι θεοί του και οι πρόγονοί του βρίσκονται εδώ. Δεν είναι πια ούτε έρμαιο ούτε ξένος. Φτιάχνει νέους ήρωες και νέους μύθους, δημιουργεί την ιστορία του. Κι ο άξενος τόπος μαλακώνει. Γίνεται εύξεινος, κατανοητός.

Κάραμβις, «άκρα μεγάλη προς τας άρκτους ανατεταμένη», Λεπτή Άκρα, Ηράκλειον, Αμνηλτός Άκρα, Ιασόνιον Άκρον, Ζεφύριος, Ιερόν Ακρωτήριον.

Το πρώτο βήμα για την εξάπλωση του ναυτικού δικτύου που θα στηρίζε την ακτοπλοΐα ήταν η ίδρυση των ιερών στα ποντιακά ακρωτήρια. Από κει και πέρα, για να μπορούν να παλεύουν στη θάλασσα, οι Έλληνες δημιούργησαν μια εκτεταμένη παράκτια υποδομή «κτίζοντας» κυριολεκτικά τον παράλιο Πόντο. Εκμεταλλεύτηκαν κάθε κάβο και κάθε σπιθαμή γης. Έφτιαξαν αραξοβόλια κι ενίσχυσαν τους απάγκιους όρμους με μόλους. Όπου υπήρχε ακρογιάλι, κι ο προσανατολισμός το επέτρεπε, έβαλαν δέστρες κι έφτιαξαν υποδοχές για να τραβούν τα πλοία στην ξηρά. Κι όπου δεν υπήρχαν

δυνατότητες ελλιμενισμού, κατασκεύασαν ειδικούς χώρους για να σηκώνουν τα πλοία και τις βάρκες πάνω από την επιφάνεια της θάλασσας. Σε τακτά διαστήματα, ανάλογα με την απόσταση που μπορούσε να καλύψει ένα πλεούμενο μέσα σε μία ή δύο μέρες, και σε σχέση πάντα με τη δυνατότητα μεταφοράς των προϊόντων από την ενδοχώρα, ίδρυσαν μικρούς σταθμούς ανεφοδιασμού κι έχτισαν αποβάθρες για τη φόρτωση. Πέντε-δέκα καλύβες, ένα πρόχειρο καρνάγιο, ο φούρνος κι ένα μικρομάγαζο. Λίγο φρέσκο νερό στα λαγήνια, μερικά παστά ψάρια, ένα κομματάκι λίπος δελφινιού για το λυχνάρι, κανένα φλασκί κρασί, αν βρισκόταν, θα 'ταν μεγάλη πολυτέλεια, και πάλι «πρύμα τα πανιά».

Σε σχέση με το υπόλοιπο παράκτιο μέτωπο, ένα και μοναδικό σημείο ξεχωρίζει για τη φιλόξενη μικρογεωγραφία του και παρέχει ιδανικές συνθήκες ελλιμενισμού σε δυο όρμους που ανοίγονται στις δυο πλευρές ενός στενόμακρου λαιμού. Βρίσκεται στη μέση περίπου της απόστασης από τον Βόσπορο στην Κολχίδα, στο βορειότερο άκρο της βόρειας Μικράς Ασίας, αντίκρου στην Κριμαία. Εκεί, λοιπόν, σ' αυτό το στρατηγικό, από άποψη τοποθεσίας, σημείο μια προέκταση της παφλαγονικής οροσειράς κατεβαίνει ομαλά προς τη θάλασσα, αφήνοντας χώρο που μπορεί να καλλιεργηθεί, και καταλήγει σε έναν χαμηλό αυχένα που προστατεύεται από έναν ψηλό βραχόλοφο σαν νησί. Στα *Γεωγραφικά* του ο Πόντιος γεωγράφος Στράβων αναφέρει ότι σ' αυτή τη μικρή χερσόνησο είχαν εγκατασταθεί μερικοί σύντροφοι του Ιάσονα, από την Αργοναυτική Εκστρατεία, και πως αυτούς έδιωξαν οι Μιλήσιοι για να φτιάξουν εδώ την αρχαιότερη ελληνική πόλη του Πόντου, τη Σινώπη. Η παρουσία υστερομυκηναϊκού ή πρωτογεωμετρικού οικισμού δεν έχει διαπιστωθεί από τις ανασκαφές, οι οποίες άλλωστε δεν έγιναν ποτέ συστηματικά. Το παλιότερο εύρημα χρονολογείται στο 600 π.Χ. Υπολογίζουμε όμως ότι οι πρώτοι τολμηροί άποικοι ήρθαν από τη Μίλητο μερικές δεκαετίες νωρίτερα. Ξεχέρσωσαν τη γη, φύτεψαν ελιές, έχτισαν ξύλινες καλύβες κι οργάνωσαν την υστερογεωμετρική πόλη, διαμόρφωσαν τα δυο λιμάνια, ναυπήγησαν φαρδιές βάρκες για να αλιεύουν τον πλουσιότατο ψαρότοπο και, πολύ σύντομα, χρησιμοποίησαν τη Σινώπη ως ορμητήριο για τα μεγάλα εξερευνητικά τους ταξίδια με σκοπό την ίδρυση νέων αποικιών στον Ανατολικό Πόντο.

Τα Κοτύωρα, η Κερασούς, η Τραπεζούς, ανήκαν στο κράτος της Σινώπης, γι' αυτό και η Σινώπη έφερε τον τίτλο της μητροπόλεως των αποικιών του Πόντου.

Οι αρχαίοι Έλληνες και οι Ρωμαίοι συγγραφείς ισχυρίζονται πως η Μίλητος είχε ενενήντα, ή ενενήντα δύο, αποικίες στον Εύξεινο κι άλλοι μιλούν για τριακόσιες. Οι αριθμοί δεν είναι τόσο υπερβολικοί, γιατί, φυσικά, δεν μετρούσαν μόνο τις πόλεις αλλά συνυπολόγιζαν τους ενδιάμεσους ναυτικούς σταθμούς και τις κόμεις. Η ίδια η Σινώπη, πέρα από τις μικρές αποικίες που είχε ιδρύσει, είχε χτίσει δεκάδες σκάλες σε όλο το μήκος της νότιας ακτής.

Έτσι, χάρη στο εκτεταμένο λιμενικό κι αποικιακό δίκτυο που στήριξε την ακτοπλοΐα, οι Ίωνες και οι Δωριείς πραγματοποίησαν τη σύζευξη της Δύσης με την Ανατολή. Η μόνη οδός από το αρχαίο Βυζάντιον, την αποικία των Μεγαρέων στον Βόσπορο, μέχρι τη χρυσοφόρα Κολχίδα, η μόνη οδός από το Αιγαίο στον Καύκασο και την Αζοφική ήταν πια ανοιχτή στη ναυτιλία.

Η επόμενη φάση της ιστορίας των Ελλήνων του Πόντου συνδέεται με τη λειτουργία των αποικιών, τη διεύρυνση του άμεσου παραγωγικού χώρου και την ανάπτυξη των εμπορικών συναλλαγών με τους πληθυσμούς που ζούσαν στην πλούσια ενδοχώρα.

Μέσα στην περιορισμένη έκταση των τειχισμένων πόλεων οι άποικοι είχαν μεταφέρει το πολίτευμα και τους πολιτειακούς θεσμούς των μητροπόλεων. Τους διατήρησαν με άκρατο συντηρητισμό κι αρνήθηκαν οποιαδήποτε εξέλιξη που θα μπορούσε να αλλοιώσει τον χαρακτήρα της πόλεως και τους ιερούς δεσμούς με την προγονική πατρίδα. Η λατρεία των εφεστίων θεών και η τήρηση των θεσμών δεν έπρεπε να τεθεί σε αμφισβήτηση. Κάτι τέτοιο θα αποτελούσε την αρχή του εκβαρβαρισμού, και οι αφομοιωτικές δυνάμεις, έξω από τα τείχη, ήταν πολύ ισχυρές. Γι' αυτό οι δομές των ποντιακών πόλεων, δηλωτικές της εθνικής καταγωγής των πολιτών τους, παρέμειναν αρχαϊκές ως το τέλος της αρχαιότητας.

Εντός των τειχών οι κοινωνικές και οι οικονομικές δραστηριότητες δεν είχαν μεγάλα περιθώρια ανάπτυξης. Παρ' όλα αυτά, οι άποικοι έφτιαξαν αγορές πάνω στα ελληνικά πρότυπα, οργάνωσαν το τοπικό εμπόριο, ίδρυσαν τράπεζες που διευκόλυναν την κυκλοφορία του νομίσματος, έφτιαξαν ναυπηγεία, ασχολήθηκαν με τη μεταποίηση των προϊόντων, όπως το λίπος των δελφινιών και το πάστωμα των ψαριών, και, τέλος, δημιούργησαν δεσμούς με τους γηγενείς λαούς για να μπορέσουν να βγουν από τα τείχη των πόλεων και να εκμεταλλευτούν –σε περιορισμένο έστω βαθμό– τις δυνατότητες που παρείχε η ορεινή ζώνη και το εσωτερικό.

Με το πέρασμα του χρόνου, το σύνολο των ελληνικών δραστηριοτήτων στον Πόντο ξεπέρασε τα όρια του αποικισμού και μετέβαλε την ουσία του χώρου. Ύστερα από τόσους αιώνες και τόσους αγώνες, οι Έλληνες δεν ήταν πια άποικοι αλλά γηγενείς. Είχαν προσαρμόσει τον τόπο στα ελληνικά μέτρα. Ο πολιτισμός τους ήταν διάχυτος σ' όλο το μήκος της στενής παραθαλάσσιας ζώνης, κι όσο κι αν εξακολουθούσε να τους διαφοροποιεί ριζικά από τους υπόλοιπους ντόπιους πληθυσμούς, η ελληνική κυριότητα των παραλίων ήταν πια γεγονός εδραιωμένο στη συνείδηση των λαών της βορειοδυτικής Ασίας. Οι αρχαίες καυκασιανές φυλές, οι μικρασιατικές, οι πρωτοαρμενικές και άλλες, διατήρησαν τα βουνά τους και την αυτονομία τους, ενώ σε πολλά ορεινά και δασοσκεπή μέρη ζούσαν ακόμη άνθρωποι πάνω στα δέντρα. «Εισί δε άπαντες άγριοι τελέως», γράφει ο Στράβων για τους κατοίκους των ποντιακών βουνών Σκυδίση και Παρυάδρη, τον 1ο μ.Χ. αιώνα. «Επιτέθενται δε και τοις οδοιπορούσι καταπηδήσαντες από των ικρίων. Ζώσι δ' από θηρείων σαρκών και των ακροδρύων». Την εικόνα της αγριότητας που επικρατούσε έξω από τα ελληνικά όρια συμπληρώνει και ο ψευδο-Επιφάνιος, ο οποίος, αναφερόμενος στην επίσκεψη του Αποστόλου Ανδρέα στη Σινώπη, μιλά για τους ανθρωποφάγους των παφλαγονικών ορέων.

Με αυτά τα δεδομένα, όταν οι Ρωμαίοι έγιναν κύριοι της βόρειας Μικράς Ασίας, δεν θα κατάφερναν ποτέ να εδραιώσουν την κυριαρχία που είχαν επιβάλει με την ισχύ των όπλων. Για να μπορέσουν να κυβερνήσουν –ξένοι αυτοί σ' έναν ολότελα άγνωστο, κλειστό κι εχθρικό κόσμο, κατακερματισμένο φυλετικά και γεωγραφικά–, για να αποκτήσουν κάποια ερείσματα στον χώρο και να κερδίσουν πολύτιμο χρόνο, αναγκάστηκαν να υιοθετήσουν τον ελληνικό πολιτισμό, να τον χρησιμοποιήσουν και να τον προωθήσουν από τα παράλια στην ενδοχώρα. Τα στοιχεία του συνιστούσαν τον μόνο υπαρκτό πολιτικό και πολιτιστικό κώδικα σε ολόκληρη την περιφέρεια, ενώ τα ελληνικά ήταν η μόνη γραπτή γλώσσα της περιοχής. Οι νεοφερμένοι κατακτητές γνώριζαν πως ήταν μάταιο να προσπαθήσουν να αντικαταστήσουν τους πανάρχαιους ελληνικούς θεσμούς με τον ρωμαϊκό νόμο και τη λατινική γλώσσα. Άλλωστε, η μέθοδος του εξελληνισμού είχε εφαρμοστεί από τους Ρωμαίους και σε άλλα μέρη, εξίσου ξένα, όπου οι βασικές προϋποθέσεις για την εκπόρθηση των κλειστών κοινωνιών είχαν ήδη τεθεί από τους Έλληνες αιώνες τώρα.

Έτσι, μέσα από ένα πρόγραμμα μεγάλων τεχνικών έργων, που συμπεριλάμβανε και τη δημιουργία ελληνικών πόλεων στο εσωτερικό του Πόντου, οι Ρωμαίοι κατάφεραν να καθυποτάξουν τους βάρβαρους λαούς, να εξομαλύνουν τις διαφορές ανάμεσά τους και να τους ενσωματώσουν στην Αυτοκρατορία, χωρίς να προκαλέσουν σοβαρές αντιδράσεις. Μέσα σε διάστημα δυο αιώνων, η διεύρυνση της ελληνικής επιρροής και η διάδοση της ελληνικής γλώσσας είχαν μειώσει σημαντικά την εθνική και πολιτιστική διάσταση ανάμεσα στην παραθαλάσσια και την ορεινή ζώνη. Και ο εκχριστιανισμός της βορινής Μικράς Ασίας, στη διάρκεια των επόμενων αιώνων, λειτούργησε καθοριστικά για την ενοποίηση του χώρου και την απρόσκοπτη ένταξή του στη Βυζαντινή Αυτοκρατορία.

Είναι νωρίς το πρωί μιας αυγουστιάτικης μέρας. Το επιβατηγό *ANKARA* της τουρκικής ακτοπλοΐας πέρασε νύχτα ανοιχτά της Ηράκλειας (Ereğli), κι *αχάραγα* παραπλεύσαμε την Άμαστρι (Amasra). Βρίσκομαι στην τιμονιέρα και διαβάζω τον ναυτικό χάρτη του πλοίου.

– Kerempe Burunu, μου λέει ο τρίτος καπετάνιος δίνοντάς μου τα κιάλια του.

– Κάραμβις, του απαντώ. «Ακρωτήριο Κάραμβις», και σκύβω ξανά στον χάρτη για να ψάξω απέναντι την Τραπεζουντιακή Περατεία, δηλαδή της ακτές της Κριμαίας. Τρία μερόνυχτα έκαναν τα πλοία, λένε οι βυζαντινές πηγές, για να καλύψουν την απόσταση από τον νοτιότερο κριμαϊκό κάβο έως εδώ. Βρισκόμαστε, λοιπόν, στο βορειότερο σημείο της μικρασιατικής γης, στο στενότερο τμήμα του Εύξεινου Πόντου, αυτό που σχηματίζεται από την προβολή των παφλαγονικών και των κριμαϊκών βουνών. Και να, τώρα, παραπλέουμε τα φοβερά όρη της Παφλαγονίας. «Αβώνου Τείχος» ονόμαζαν οι αρχαίοι αυτόν τον γκρεμό, κι ως το 1972 τα παραθαλάσσια χωριουδάκια, που βλέπω με τα κιάλια, επικοινωνούσαν μεταξύ τους μόνο με βάρκες. Η διάνοιξη του δρόμου έγινε από το ΝΑΤΟ για την εξυπηρέτηση στρατιωτικών σκοπών.

– İnebolu, φωνάζει ο τρίτος, δείχνοντάς μου μια αμφιθεατρικά χτισμένη κωμόπολη λίγο πιο πέρα.

– Ιωνόπολις, του λέω γελώντας και σκύβω ξανά στον ναυτικό χάρτη για να του δείξω τα εκατοντάδες σημεία της ακτής που διατήρησαν το ελληνικό όνομά τους μέσα στους αιώνες: Σινώπη (Sinop), Κάρουσα (Gerze), Άγιος Νικόλαος (Ay Nikola), Οίναιον (Ünye), Άκρα Μητρόπολις (Metropol Burunu), Πολεμώνιον (Boloman), Ιασόνιον

Άκρον (Yasun Burunu), Κερασούς (Giresun), Ζεφύριος (Zefire Liman), Τρίπολις (Tirebolu), Κόραλλα (Görele), Ιερών Άκρον (Yoruş Burunu), Τραπεζούς (Trabzon), Σούρμαινα (Sürmene), Όφης (Of), Ρίζαιον (Rize)...

– Ο παππούς μου ήταν από το Rize, λέει ο ναυτικός που στέκει στο τιμόνι. Μιλούσε καλά ελληνικά. Όλοι οι δικοί μας τα μιλούσαν στο χωριό μου, μα εγώ μεγάλωσα στην Trabzon, κι εκεί, στη γειτονιά μας, δεν τα μιλούσανε πια.

– Έλληνας ήταν ο παππούς σου; ρωτά ο καπετάνιος.

– Όχι, Τούρκος.

– Και γιατί μιλούσε ελληνικά;

– Όλοι στα χωριά του Rize ελληνικά μιλούν, μουρμουρίζει ο τιμονιέρης. Ακόμα και νέοι της ηλικίας μου. Δεν ξέρω γιατί.

Εγώ ξέρω. Όμως δεν θέλω να δώσω συνέχεια στη συζήτηση. Η τύχη του ελληνικού πληθυσμού της Ριζούντας, μετά την οθωμανική κατάκτηση, είχε άμεση σχέση με την επίφοβη θέση της πόλης που βρισκόταν κοντά στα σύνορα της χριστιανικής κι ορθόδοξης Γεωργίας. Το κύμα των βίαιων εξισλαμισμών του 17ου αιώνα ήταν το πιο οδυνηρό από τα μέτρα που έλαβε η Οθωμανική Αυτοκρατορία για να αποτρέψει τη συνεργασία των Ελλήνων του Ανατολικού Πόντου με την Αγία Ρωσία, η οποία είχε αρχίσει να ξανακερδίζει εδάφη στη Μαύρη Θάλασσα. Έτσι, ενώ στα οθωμανικά κατάστιχα του 1500 στη Ριζούντα έχουν καταγραφεί 2.063 χριστιανικά σπίτια και 162 μουσουλμανικά, μετά τον υποχρεωτικό εξισλαμισμό, οι δηλωμένοι Χριστιανοί είναι ελάχιστοι. Ένα κατάστιχο του 1866 αναφέρει την ύπαρξη 50 ελληνικών οικογενειών. Οι περισσότεροι όμως από τους εξισλαμισμένους κατοίκους διατήρησαν τη γλώσσα τους και μέχρι σήμερα μιλούν ελληνικά με την αρχαϊκή μορφή του ποντιακού ιδιώματος.

Μπροστά μας τώρα, σε κάποια απόσταση, φάνηκαν οι τεράστιες νατοϊκές εγκαταστάσεις που κυριαρχούν στον λόφο πάνω από τη Σινώπη.

– Οι Αμερικανοί βλέπουν τους Ρώσους απέναντι, μου εξηγεί ο καπετάνιος.

Κι εγώ του διηγούμαι το περιστατικό με τον Διογένη που έδιωξε τον Μεγαλέξανδρο για να μην του κρύβει τον ήλιο του αθηναϊκού πρωινού, εκεί που χουζούρευε μέσα στο πιθάρι του.

– Πόντιος ήταν ο κυνικός φιλόσοφος, Καραντενιζλής. Από τη Σινώπη. Γιος κάποιου παραχαράκτη. Αδιαφορούσε για τις μεγάλες δυνάμεις της εποχής του και θύμωσε που

ένας Μακεδόνας τού τάραξε την ησυχία του. Ίσως να νιώθουν το ίδιο και οι σύγχρονοι Σινωπείς για τις εγκαταστάσεις πάνω από το κεφάλι τους.

Κανείς δεν απαντά. Ζητώ ξανά τα κιάλια. Οι βυζαντινοί πύργοι του βορινού τείχους της Σινώπης διατηρούνται σε κακή κατάσταση. Αυτός με την επιγραφή «Ρωμανός Βασιλεύς» στέκει καλά, μα δεν ξέρω αν η επιγραφή βρίσκεται ακόμα στη θέση της.

Παραπλεύουμε τη μητρόπολη των αποικιών του Πόντου.

«**Τρία** είναι τα λιμάνια του Πόντου», λέγανε χαρακτηριστικά οι παλαιότεροι. «Η Σινώπη, ο Ιούλιος και ο Αύγουστος». Κι αν διαβάσει κανείς μεσαιωνικές γεωγραφίες, ταξιδιωτικές σημειώσεις, εμπορικές αναφορές, ημερολόγια πλοίων ή λογοτεχνικά κείμενα και χρονικά, θα αισθανθεί το αιώνιο βάσανο του θαλασσινού κόσμου, που έπρεπε να αντιμετωπίσει τους τρελούς καιρούς, τις καταιγίδες και τους χίλιους μαυροθαλασσίτικους διαόλους.

Ο Ανδρέας Καρκαβίτσας, στα *Λόγια της Πλώρης*, και ο Φώτης Κόντογλου, σε πολλά διηγήματά του, δίνουν την ατμόσφαιρα της θεομηνίας που σάρωνε τη θάλασσα και τις ακτές. Κι όλες οι παραθαλάσσιες πόλεις, μεγάλες και μικρές, είναι χτισμένες στο φρύδι της θάλασσας, στο μάτι του βοριά, εντελώς απροστάτευτες. Μόνον η Τραπεζούντα διαθέτει έναν χαμηλό λόφο, που κόβει κάπως τους δυτικούς ανέμους και προστατεύει τον όρμο τού Δαφνούντα, ο οποίος βρίσκεται δυόμισι χιλιόμετρα έξω από τα ανατολικά τείχη της πόλης. Μα οι βοριάδες και οι ανατολικοί άνεμοι τον χτυπούν αλύπητα. Και πώς να ξεμυτίσει το πλοίο, ψαράδικο, πολεμικό ή εμπορικό, στη μανιασμένη θάλασσα;

Γι' αυτό οι Μεγάλοι Κομνηνοί αναγκάστηκαν πολλές φορές να μεταβούν στο μικρό λιμάνι της Κορδύλης, δεκαεπτά χιλιόμετρα δυτικά της πρωτεύουσάς τους, για να μπορέσουν να αποπλεύσουν με ευνοϊκότερες συνθήκες. Στον λόφο του ακρωτηρίου της Κορδύλης ο αυτοκράτορας Αλέξιος Β΄ ο Μεγαλοκομνηνός έχτισε, γύρω στο 1300, ένα από τα πιο γεροχτισμένα κάστρα της τραπεζουντινής παραλίας. Κι ο εγγονός του, ο Αλέξιος Γ΄, ανοικοδόμησε τον Άγιο Φωκά και ίδρυσε μοναστήρι, μέσα στα τείχη του κάστρου, για να ενισχύσει έτσι και τη φρούρηση του ακρωτηρίου αλλά και το ηθικό των ναυτικών που έβλεπαν τον φάρο του Αγίου Φωκά κι ήξεραν πια ότι σε μιάμιση ώρα θα φανεί το επόμενο φωτεινό σήμα: αυτό που εξέπεμπαν οι μοναχοί από τον ψηλό πύργο της μονής της Αγίας Σοφίας, έξω από το δυτικό τείχος της περιώνυμης Τραπεζούντας. Κι αν, παρ' όλα αυτά, δεν μπορούσαν να φτάσουν στον προορισμό τους, τότε θα γύριζαν πίσω-μπρος ξανά στην Κορδύλη ή, ανάλογα με τον καιρό, θα

αναζητούσαν καταφύγιο στα γειτονικά Πλάτανα, ένα άλλο μικρό επίνειο, δυτικά της πρωτεύουσας.

Το μεσαιωνικό τοπωνύμιο «Πλατάνιον» το συναντούμε πρώτη φορά σε κείμενο του αυτοκράτορα Κωνσταντίνου του Πορφυρογέννητου τον 10ο αιώνα. Το ίδιο αυτό αραξοβόλι, που εξυπηρετούσε την Τραπεζούντα από τα αρχαία χρόνια, το αναφέρει ο Αρριανός με το όνομα «Ερμόνασσα». Οι αρχαιολογικές μαρτυρίες, παρόλο που δεν έγιναν ποτέ ανασκαφές ούτε στα Πλάτανα ούτε στον υπόλοιπο Πόντο, είναι αρκετά εντυπωσιακές. Κι αν ο επισκέπτης περιηγηθεί τον Ορτά Μαχαλλέ του σημερινού Ακτσάαμπατ / Akçaabat –όπως ονομάζονται σήμερα τα Πλάτανα–, θα ανακαλύψει τα κατάλοιπα μιας βυζαντινής εκκλησίας που έγινε κοτέτσι. Λίγο πιο πέρα, η εκκλησία του Ταξιάρχη Μιχαήλ, που ανακαινίστηκε το 1846 με έξοδα της κοινότητας Πλατάνων, φιλοξενεί μια οικογένεια Τούρκων χωρικών. Το πολύχρωμο βυζαντινό δάπεδο με τις θαυμάσιες μαρμάρινες ψηφίδες βρίσκεται στην κουζίνα του σπιτιού. Πάνω από τη χαμηλή φτηνοκατασκευή, που απομονώνει την κουζίνα από το υπνοδωμάτιο, αναπτύσσονται τα τόξα που στηρίζουν τον τρούλο. Οι ιδιοκτήτες κοιμούνται στο Ιερό.

Αν όμως αυτές οι θλιβερές μαρτυρίες δείχνουν τη σημασία που απέδιδαν οι Μεγαλοκομνηνοί στο λιμανάκι κοντά στην πρωτεύουσα, οι συχνές αναφορές των Πλατάνων στα ταξιδιωτικά κείμενα της ίδιας εποχής εξηγούν τους λόγους της αυτοκρατορικής εύνοιας και προσφέρουν πολύτιμες πληροφορίες για τα προβλήματα της ναυτιλίας, τη ζωή στον Πόντο και τη σημασία της ίδιας της Τραπεζούντας στον δρόμο που ένωνε την Ανατολή με τη Δύση και τον Βορρά με τον Νότο.

Ξέρουμε, λοιπόν, ότι τον Σεπτέμβριο του 1405 το πλοίο του πρέσβη Clavijo απέπλευσε από την ποντιακή πρωτεύουσα μα δεν μπόρεσε να ανοιχτεί στο πέλαγος. Αναγκάστηκε να προσορμίσει στα Πλάτανα όπου έμεινε δυο μερόνυχτα. Τι ζητούσε ένας Καστιλιάνος στην Τραπεζούντα το 1405; Είχε φτάσει ως εκεί τον Απρίλιο της περασμένης χρονιάς, για να πάρει τον δρόμο μέσα από τα βουνά να πάει στη θρυλική Σαμαρκάνδη (στο Ουζμπεκιστάν), για να συναντήσει τον Ταμερλάνο εκ μέρους του βασιλιά της Καστίλλης Ερρίκου Γ'. Και τώρα, επιστρέφοντας από τους Μογγόλους στην Τραπεζούντα, απέπλεε με το πλοίο του για να γυρίσει στον κωνσταντινουπολίτικο Γαλατά κι από εκεί στην Καστίλλη.

Στο ίδιο απάνεμο αραξοβόλι κατέφυγε κι ένα γενοβέζικο πλοίο τον Σεπτέμβριο της ίδιας χρονιάς (1405). Οι Γενοβέζοι είχαν αποκτήσει σημαντικά προνόμια στη Μαύρη

Θάλασσα, μετά τη συμφωνία που υπέγραψε το 1261 ο αυτοκράτορας Μιχαήλ Παλαιολόγος, για να τον βοηθήσει η Γένοβα να καταλάβει τη βενετοκρατούμενη και φραγκοκρατούμενη Κωνσταντινούπολη. Ίδρυσαν, λοιπόν, μικρούς και μεγάλους ναυτικούς σταθμούς σ' όλη την περιφέρεια κι εγκατέστησαν μία γενοβέζικη εμπορική κοινότητα στο λιμάνι του Δαφνούντα, έξω από τα ανατολικά τείχη της βυζαντινής Τραπεζούντας. Το πλοίο που κρύφτηκε στα Πλάτανα για να γλιτώσει από τη φθινοπωρινή θύελλα ήταν φορτωμένο με φουντούκια. Έτσι, από το ημερολόγιο του γενοβέζικου πλοίου μαθαίνουμε ότι η παραγωγή, η επεξεργασία και η εξαγωγή των φουντουκιών, που αναζωογόνησε την οικονομία πολλών ποντιακών πόλεων μετά το 1850, ήταν αναπτυγμένη και στη Βυζαντινή εποχή.

Οκτώβριος του 1472. Έντεκα χρόνια μετά την άλωση της Τραπεζούντας. «Βάστα, καρδιά μ' βάσταξον κι αν θέλεις κι αν δεν θέλεις, όπως βαστούνε τα βουνά την βαρυχειμωνίαν». Ο μανιασμένος βοριάς, που χτυπούσε αλύπητα την αλλοτινή πρωτεύουσα των Μεγαλοκομνηνών, υποχρέωσε το πλοίο του Αθανασίου Νικιτίν να αλλάξει πορεία και να χωθεί στον όρμο των Πλατάνων. Όσπου να γαληνέψει ο καιρός πέρασαν δεκαπέντε ολόκληρα μερόνυχτα: «Αν αποθάνω θάψτε με σ' έναν ψηλόν ραχόπον, ν' ακούω θάλασσας φωνήν και κεμιτζή λαχόπον».

«Τραπεζούς η πόλις, πόλις αρχαιοτάτη και των γε εν τη εώα πασών αρίστη»

Ιωάννης Ευγενικός, *Εγκωμιαστική Έκφρασις Τραπεζούντος*

Ανατολικός Πόντος ονομάζεται η ορεινότετη περιοχή ανατολικά της αρχαίας Αμισού (Samsun) και της πεδιάδας που σχηματίζουν οι ποταμοί Άλυσ (Kizil Irmak) και Τρις (Yeşil Irmak) ως τα σύνορα της Τουρκίας με τη Σοβιετική Δημοκρατία της Γεωργίας.

Το συγκρότημα των Ποντιακών Άλπεων (Kara Deniz Dağları) καταλαμβάνει ολόκληρο τον Ανατολικό Πόντο, αναπτύσσεται παράλληλα στη θάλασσα και εκτείνεται σε ένα μήκος πεντακοσίων πενήντα χιλιομέτρων. Αυτές οι δασοσκεπείς πλαγιές ανεβαίνουν απότομα ως τις ψηλότερες βορινές κορφές που φτάνουν στα 2.510 μέτρα, στα 3.063 μέτρα, στα 3.937 μέτρα. Εδώ, σταματούνε και τα σύννεφα που έρχονται από τη θάλασσα. Οι νότιες πλαγιές των Άλπεων, αυτές που αντικρίζουν το αρμενικό οροπέδιο, είναι γυμνές.

Ο ποταμός Πυξίτης (Piskala Dere), ένας από τους δεκάδες ποταμούς που μαζεύουν τα νερά της βροχής, τα λιωμένα χιόνια και τους πάγους, κατεβαίνει προς τη θάλασσα χαρακώνοντας κάθετα το εντυπωσιακότατο βουνό, το οποίο οι αρχαίοι ονόμαζαν Παρυάδρη. Πάνω από τα 2.000 μέτρα, ο χειμώνας διαρκεί οκτώ-εννιά μήνες. Το καλοκαίρι, όμως, το φρεσκοτάτο παχύ χορτάρι καταυγάζει δροσιά. Λαμποκοπά το ζωηρό πράσινο χρώμα του κι αντανακλά τη διαύγεια του καθάριου πρωινού ουρανού. Η καταιγίδα φτάνει αργά, λίγο μετά το μεσημέρι.

Κάτω από τα θερινά βοσκοτόπια, από τα 2.000 ως τα 1.200 μέτρα, τα πυκνά ελατοδάση και η μαύρη πεύκη κρύβουν τον ουρανό κι εμποδίζουν το φως να φτάσει μέχρι τις φτέρες που σκεπάζουν την υγρή γη. Ακόμα και το κατακαλόκαιρο η ψύχρα είναι έντονη και οι βροχές καθημερινές. Το δάσος είναι μελανό, άγριο κι επικίνδυνο. Μα όποιος δεν είδε την άνοιξη ανθισμένες τις ενδογενείς αζαλέες, *Azalea Pontica*, με τα λαμπρά κίτρινα άνθη τους και τα ροδόδεντρα, *Rhododendron Ponticum*, με τα τριανταφυλλιά τους λουλούδια, δεν μπορεί να συμμεριστεί τον ενθουσιασμό του Γάλλου φυσιολόγου Tournefort, ο οποίος το 1700 περιέγραψε τη μοναδική χλωρίδα του Παρυάδρη, εκφράζοντας μάλιστα και την επιθυμία να περάσει εδώ το υπόλοιπο της ζωής του.

Κάτω από τα 1.200 μέτρα, τα κωνοφόρα παραχωρούν τη θέση τους στα πλατύφυλλα και στα οπωροφόρα. Κρανιές, βαλανιδιές και δρυοδάση, καρπίνι, κλήθρες, πλατάνια και άγριες βερικοκιές, φτελιές, σφεντάμια, κερασιές και καστανιές, καρυδιές και φουντουκιές φτάνουν ως το κύμα.

Εδώ, δυτικά των εκβολών του Πυξίτη, ένας επιμήκης λόφος ξεχωρίζει από τα γύρω πρόβουνα και κατεβαίνει ως τη θάλασσα σχηματίζοντας τρεις τραπεζοειδείς ταράτσες. Δυο χείμαρροι, που έρχονται από το βουνό, ακολουθούν τις μακριές πλευρές του λόφου και χύνονται στη θάλασσα. Έτσι δημιουργούνται δυο βαθιές χαράδρες που αποτελούν τη φυσική οχύρωση του στενόμακρου υψώματος. Πίσω, το βουνό είναι απροσπέλαστο. Μπροστά, ανοίγεται η σκοτεινή θάλασσα.

Αυτόν τον γερά οχυρωμένο τραπεζόσχημο λόφο διάλεξαν οι Σινωπείς για να χτίσουν τη νέα τους αποικία στον Ανατολικό Πόντο, τον 7ο ή 6ο π.Χ. αιώνα. Στ' ανατολικά, ένας πολύ χαμηλότερος λόφος προβάλλει στη θάλασσα και προστατεύει από τους δυτικούς ανέμους τον όρμο του Δαφνούντα. Εδώ συγκέντρωναν κι από δω φόρτωναν οι Σινωπείς τις πρώτες ύλες που έστελναν στο Αιγαίο. Μεταλλεύματα και ξυλεία.

Για την οργάνωση της μικρής αρχαϊκής πόλεως και για την πρόιμη ιστορία της δεν έχουμε καμιά πληροφορία. Μπορούμε όμως να υποθέσουμε ότι οι πρώτοι αιώνες της ζωής της ήταν δύσκολοι, γιατί ο Ανατολικός Πόντος είναι εντελώς απομονωμένος από τον ευρύτερο Πόντο κι ο αγώνας των αποίκων για την επιβίωσή τους ήταν σκληρότερος από οπουδήποτε αλλού. Στις δυο εύφορες μικρές πεδιάδες, δεξιά κι αριστερά του τειχισμένου λόφου, στα πρόβουνα και στα βαθύσκιατα δάση του Παρυάδρη κατοικούσαν οι Κόλχοι, λαός καυκασιανός.

Κτηνοτρόφοι, υλοτόμοι και γεωργοί, οι Κόλχοι, όπως και οι άλλοι λαοί του Πόντου, τελικά ανέχθηκαν, ή αναγκάστηκαν να ανεχθούν, την παρουσία των Ελλήνων, παρόλο που οι σχέσεις ανάμεσα στους ξενοφερμένους και τους ντόπιους δεν ήταν πάντα φιλικές. Οι άποικοι είχαν εγκατασταθεί εδώ για να εκμεταλλευτούν τον πλούτο της περιοχής κι έκαναν συχνές επιδρομές στην ύπαιθρο για να λεηλατήσουν τα χωριά των Κόλχων, των Χαλύβων, των Σκυθηνών. Οι γηγενείς όμως δεν ήταν ούτε εθνικά ενωμένοι ούτε πολιτικά οργανωμένοι. Γι' αυτό δεν κατάφεραν να χτυπήσουν τις ολιγοπληθείς, αλλά συγκροτημένες, πόλεις και κωμοπόλεις, που ξεφύτρωναν, η μια κοντά στην άλλη, σ' όλο το μήκος της ακτής. Άλλωστε, με τον καιρό, είδαν ότι, χάρη στο ελληνικό εμπόριο και την ανάπτυξη της ναυτιλίας, μπορούσαν να ζουν καλύτερα

ανταλλάσσοντας τα προϊόντα τους και αξιοποιώντας έτσι τις φυσικές πηγές του πλούσιου τόπου που κατείχαν.

Στη διάρκεια του 5ου π.Χ. αιώνα, οι Αθηναίοι, για να διευρύνουν τον παραγωγικό τους χώρο, έστρεψαν το ενδιαφέρον τους στον Πόντο. Ο Περικλής έστειλε τον αθηναϊκό στόλο με σκοπό να υποχρεώσει τις ελληνικές πόλεις να ενταχθούν στην κραταιή Συμμαχία. Στον Δυτικό Πόντο μάλιστα μετονόμασαν την Αμισό σε Πειραιά, ενώ στον Ανατολικό Πόντο ίδρυσαν μία αποικία που την ονόμασαν Αθήναι (σήμερα Pazar). Όμως και πάλι, σχετικά με την Τραπεζούντα, οι γραπτές μαρτυρίες σιωπούν. Θα πρέπει λοιπόν να υποθέσουμε ότι η πόλη απέφυγε την αθηναϊκή κυριαρχία χάρη στην οχυρή της θέση.

Τέσσερα χρόνια μετά τη λήξη του Πελοποννησιακού Πολέμου και την εξάπλωση των αθηναϊκών δυνάμεων, μέσα στον βαρύ χειμώνα, οι Τραπεζούντιοι πληροφορήθηκαν ξαφνικά ότι κατέβαινε από το βουνό μια πολυάνθρωπη στρατιά Ελλήνων.

Ήταν Φεβρουάριος του 400 π.Χ. Οι «Μύριοι» του Ξενοφώντος, μετά τον θάνατο του βασιλιά Κύρου, ξεκίνησαν πεζή από τα Κούναξα της Περσίας το καλοκαίρι του 401, διέσχισαν το οροπέδιο της ανατολικής Ανατολίας και τον ορεινό όγκο των Ποντιακών Άλπεων και, έχοντας διανύσει 1.700 χιλιόμετρα σε εχθρικούς και ξένους τόπους, έφταναν, ύστερα από έξι μηνών πεζοπορία, εδώ «επί θάλατταν εις Τραπεζούντα, πόλιν Ελληνίδα, οικουμένην εν τω Ευξεινω Πόντω, Σινωπέων αποικίαν εν τη Κόλχων χώρα...».

Αυτή είναι η πρώτη φορά που αναφέρεται η Τραπεζούντα στις πηγές, δύο αιώνες μετά την ίδρυσή της. Κι όμως θα πρέπει να είχε αρκετό πληθυσμό και κάμποσο πλούτο, αφού μπόρεσε να διαθέσει βόδια, αλεύρι κριθαρένιο και κρασί για να τραφούν οι 8.600 στρατιώτες του Ξενοφώντος, οι οποίοι στρατοπέδευσαν έξω από τα τείχη επί ένα μήνα. Άλλωστε, το γεγονός ότι έκοψε δικό της νόμισμα τον 4ο αιώνα σημαίνει πως είχε ήδη αναπτυχθεί οικονομικά στο τέλος της Κλασικής εποχής.

Μέχρι τότε, οι Πέρσες, που είχαν κατακτήσει ολόκληρη τη Μικρά Ασία, δεν είχαν προχωρήσει βόρεια. Κι ο Πόντος έμεινε ελεύθερος. Με τη Βασιλική Οδό οι Πέρσες είχαν συνδέσει την πρωτεύουσά τους, τα Σούσα, με την Άγκυρα και την Άγκυρα με το Αιγαίο και την Ανατολική Μεσόγειο. Όμως ο στόχος κάθε κυρίαρχου της ενδοχώρας είναι να απλωθεί και στις δύο θάλασσες τις οποίες χωρίζει η μικρασιατική χερσόνησος.

Τον δρόμο για τη Μεσόγειο τον έλεγχαν. Τους χρειαζόταν ο δρόμος για τη Μαύρη Θάλασσα. Ακολούθησαν, λοιπόν, το μοναδικό άνοιγμα που δημιουργούν τα βουνά της Παφλαγονίας και του Πόντου και, μέσα από την κοιλάδα το ποταμού Άλυ, έφτασαν το 368 π.Χ. στο λιμάνι της Αμισού (Samsun). Προχώρησαν 188 χιλιόμετρα δυτικότερα, εξασφάλισαν την υποταγή της Σινώπης κι αρκέστηκαν σ' αυτά τα δυο λιμάνια. Πέρα από τον Ίρι ποταμό, ο Ανατολικός Πόντος ήταν δύσκολο να κατακτηθεί. Η Οινόη, τα Κοτύωρα, η Κερασούς, η Τρίπολις, η Τραπεζούς, αι Αθήναι (Pazar), διατήρησαν την ελευθερία τους. Αλλά και οι περσοκρατούμενες πόλεις του Δυτικού Πόντου διατήρησαν τους θεσμούς, τη γλώσσα και τα συνήθειά τους.

Από κει και πέρα, σε όλη τη διάρκεια της νέας ιστορικής εποχής, που ξεκινά το 334 π.Χ. με την εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου στην Ασία και συνεχίζεται με τη δημιουργία των Ελληνιστικών Βασιλείων, ο Πόντος ζει κάτω από ένα ιδιόμορφο καθεστώς. Ο στρατός του Αλεξάνδρου δεν προχώρησε βόρεια της Άγκυρας. Έτσι, ο Δυτικός Πόντος συνέχισε να διοικείται από σατράπες περσικής καταγωγής. Ένας από αυτούς, ο Μιθριδάτης Α΄, κήρυξε την περιοχή ανεξάρτητη και ίδρυσε το Βασίλειο του Πόντου, το 302 π.Χ., χωρίς να καταλύσει το πολίτευμα των παραθαλάσσιων ελληνικών πόλεων που έλεγχαν τις αγορές και την εμπορική ναυτιλία. Δίχως τους έμπειρους Έλληνες, το νέο κράτος δεν θα μπορούσε να αναπτυχθεί οικονομικά. Άλλωστε, οι πλούσιοι Ιρανοί γαιοκτήμονες κατοικούσαν στην εύφορη ημιορεινή ενδοχώρα, νότια της Αμισού. Εκεί, μέσα σε ένα βαθύ φαράγγι, που το διασχίζει ο ποταμός Ίρις, ο Μιθριδάτης έχτισε την πρωτεύουσά του, την όμορφη Αμάσεια.

Πολύ αργότερα, το Μιθριδατικό Βασίλειο επεκτάθηκε ανατολικά. Το 183 π.Χ., κατέλαβε την Κερασούντα, την Τραπεζούντα κι άπλωσε την κυριαρχία του σ' ολόκληρη τη Μαύρη Θάλασσα. Τότε, οι Μιθριδάτες, για να ασκούν πλήρη εποπτεία στο θαλασσινό τους βασίλειο, μετέφεραν την πρωτεύουσά τους από την ημιορεινή Αμάσεια στην παράλια Σινώπη.

Οι σφοδροί κι αλληπάλληλοι Μιθριδατικοί Πόλεμοι εναντίον των Ρωμαίων και οι τεράστιες καταστροφές που προξένησε ο «πειρατικός» στόλος του Πόντου στο ρωμαιοκρατούμενο Αιγαίο ανάγκασαν τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία να στείλει ισχυρές δυνάμεις στον Πόντο για να χτυπήσει τις εστίες της αντίστασης. Οι αρχαιοελληνικές πόλεις καταστράφηκαν, πληρώνοντας πολύ ακριβά τη συμμετοχή τους στους πολέμους.

Μόνον η Τραπεζούντα δεν τιμωρήθηκε, γιατί είχε τηρήσει ουδέτερη στάση. Τα τείχη της και τα δημόσια κτίρια γλίτωσαν τη ρωμαϊκή οργή.

Όμως η περιοχή ήταν ζωτικής σημασίας για τη στρατηγική της Αυτοκρατορίας στην Ανατολή και η πραγματική κατάσταση, που επικρατούσε στον απομονωμένο κι άγνωστο μέχρι τότε μικρασιατικό Βορρά, υποχρέωσε τους νέους κυρίαρχους να αλλάξουν τακτική. Οι ελληνικές πόλεις έπρεπε να ανοικοδομηθούν κι ο ελληνικός πολιτισμός να υιοθετηθεί και να προωθηθεί στα ενδότερα για να στηρίξει τα ρωμαϊκά συμφέροντα ως τα βάθη της Ανατολής.

Στον χάρτη (χαρακτικό του 1823), που συνοδεύει τη γαλλική έκδοση των *Γεωγραφικών* του Στράβωνος, σημειώνεται με κόκκινο το Μιθριδατικό Βασίλειο του Πόντου στη μέγιστη ανάπτυξή του, τον καιρό του Μιθριδάτη ΣΤ΄ του Ευπάτορος. Ο τελευταίος Μιθριδάτης γεννήθηκε γύρω στα 137-135 π.Χ. στη Σινώπη, πρωτεύουσα του Βασιλείου (ή, κατ' άλλους, δεύτερη σημαντικότερη πόλη μετά την Αμάσεια), την οποία ο ίδιος ανέδειξε σε πρωτεύουσα, μόλις ανέβηκε στον θρόνο, το 120 π.Χ. Ένα μέρος των εντυπωσιακών τειχών που ζώνουν μέχρι σήμερα το παφλαγονικό λιμάνι, χρονολογείται στην Ελληνιστική εποχή και ανήκει στα μεγάλα έργα που έκανε ο Μιθριδάτης ΣΤ΄ στη νέα πρωτεύουσα του Βασιλείου του. Εδώ, ο Γάλλος χαρτογράφος σημειώνει «Sinope, Capitale». (Από το βιβλίο Κορομηλά, *Μαύρη Θάλασσα* (2001), έκδοση της Πολιτιστικής Εταιρείας Πανόραμα.)

Οι πρώτοι μεταχριστιανικοί αιώνες

Μετά την ολοκλήρωση της ρωμαϊκής κατάκτησης του Πόντου, το 62 π.Χ., οι Ρωμαίοι εργάστηκαν συστηματικά για τον εξελληνισμό των λαών που ζούσαν στα βουνά και στην ενδοχώρα. Μόνον έτσι θα μπορούσαν να ελέγξουν ουσιαστικότερα το σύνολο της χώρας και να εκμεταλλευτούν αποδοτικότερα όλες τις δυνατότητες του χώρου.

Χαρτογράφησαν την περιοχή κι έφτιαξαν δρόμους. Ίδρυσαν ελληνικές πόλεις στο εσωτερικό του Δυτικού Πόντου και δημιούργησαν τον θεσμό του Κοινού των εν Πόντω Πόλεων, με αρχηγό τον Ποντάρχη και έδρα την ορεινή Νεοκαισάρεια, σήμερα Niksar. Καθάρισαν τις εκβολές των ποταμών Ίρι και Άλυ για να διευκολύνουν τη μεταφορά των προϊόντων στα λιμάνια, ενίσχυσαν με λιμενικά και μεγάλα οικοδομικά έργα την οικονομία των παλαιών ελληνικών αποικιών και τους παραχώρησαν το προνόμιο της «ελευθέρας πόλεως». Όμως το πιο εντυπωσιακό από όλα τα τεχνικά έργα που έγιναν στον Πόντο ήταν η διάνοιξη του ορεινού δρόμου που συνέδεσε την Τραπεζούντα με την Περσία, την Αρμενία, τη Μεσοποταμία και τη Συρία.

Από την Περσία είχαν φτάσει οι Μύριοι του Ξενοφώντος στην Τραπεζούντα. Μα από τις παρυφές του οροπεδίου ως τη Μαύρη Θάλασσα οι Ποντικές Άλπεις απέκλειαν κάθε δυνατότητα προσπέλασης. Κι ήταν πραγματικός άθλος πώς κατάφεραν τότε οι Μύριοι να περάσουν τα δυο χιλιάδες τόσα μέτρα, το χαμηλότερο πέρασμα του βουνού, για να βγουν στη θάλασσα. Ούτε οι Πέρσες ούτε οι Αρμένιοι τόλμησαν να ακολουθήσουν τα απάτητα μονοπάτια κι έτσι ολόκληρος ο Ανατολικός Πόντος είχε ζήσει σε πλήρη απομόνωση.

Στη διάνοιξη της ρωμαϊκής οδού, που μέχρι σήμερα εξακολουθεί να είναι ο μόνος δρόμος επικοινωνίας ανάμεσα στη θάλασσα και το οροπέδιο, η Τραπεζούντα οφείλει την καταπληκτική ανάπτυξή της. Γιατί από τον 1ο μ.Χ. αιώνα μέχρι τις αρχές του 20ού, έγινε η πόλη-κλειδί μιας ευρύτατης περιφέρειας που αποτέλεσε τον ακρογωνιαίο λίθο της αμυντικής πολιτικής της Ρωμαϊκής, της Βυζαντινής και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στη Μαύρη Θάλασσα και τη βορειοανατολική μεθόριο.

Ο δρόμος διευκόλυνε σημαντικά τις μετακινήσεις του ρωμαϊκού στρατού προς την ενδοχώρα και την εχθρική Περσία, ενώ, παράλληλα, άνοιξε μεγάλες προοπτικές στο ασιατικό εμπόριο. Έτσι, σε καιρούς ειρήνης με τους Σασσανίδες Πέρσες, τα караβάνια πηγαينوέρχονταν από την περσική Ταυρίδα (Tabriz) στην Τραπεζούντα. Τα φορτωμένα

υποζύγια χρειάζονταν τριάντα-τριανταπέντε μέρες για να καλύψουν τα 970 χιλιόμετρα που χωρίζουν τις δυο πόλεις, ενώ ένας καβαλάρης κάνει δώδεκα-δεκατρείς ημέρες για την ίδια απόσταση.

Ο ελλιμενισμός των σαράντα πλοίων του στόλου, ο στρατωνισμός των λεγεώνων, η παρουσία ανώτερων αξιωματούχων, η αυξημένη κίνηση και οι νέες ανάγκες που δημιουργήθηκαν μεταμόρφωσαν την παλαιά ελληνική αποικία σε μεγαλούπολη γεμάτη ζωντάνια και πλούτο. «Urbs maxima illustris», «πόλις τα μάλιστα επιφανής», αναφέρεται η Τραπεζούντα στις ρωμαϊκές πηγές. Κι όταν την επισκέφθηκε ο αυτοκράτορας Αδριανός το 129 μ.Χ., πέρα από τα ιερά και τα δημόσια κτίρια που διέταξε να χτιστούν, φρόντισε να ενισχύσει τις λιμενικές εγκαταστάσεις της πόλης με έναν μεγάλο λιμενοβραχίονα που προστάτευε την προκυμαία από τους βοριάδες.

Το τέλος της ελληνορωμαϊκής αρχαιότητας έφτασε εντελώς ξαφνικά το 257, όταν οι Γότθοι, που είχαν κατακτήσει τη χερσόνησο της Κριμαίας, κατέπλευσαν με πλοιάρια στην Τραπεζούντα, κατέστρεψαν τα τείχη της, τη λεηλάτησαν κι αιχμαλώτισαν χιλιάδες Τραπεζούντιους. Από τότε θα χρειαστούν διακόσια χρόνια για να αναλάβει σιγά-σιγά η πόλη και να αποκτήσει τον χριστιανικό-μεσαιωνικό της χαρακτήρα.

Στη διάρκεια αυτής της σκοτεινής, από άποψη πληροφοριών, εποχής, ο εκχριστιανισμός των ελληνικών πληθυσμών της ανατολικής περιφέρειας προχωρεί με αργό ρυθμό. Οι αρχαίοι θεοί-προστάτες των πόλεων και η λατρεία του Ιρανού θεού Μίθρα εξακολουθούσαν να κατέχουν κυρίαρχη θέση στη θρησκευτική ζωή αυτής της απομονωμένης και ακραίας περιοχής ως τον 4ο αιώνα. Αντίθετα, στον Δυτικό Πόντο, η χριστιανική διδασκαλία είχε βρει από νωρίς προσφορότερο έδαφος. Ο άγιος Φωκάς, προστάτης της Σινώπης, μαρτύρησε επί Τραϊανού, στις αρχές του 2ου αιώνα. Μερικά χρόνια αργότερα, η Νεοκαισάρεια ευτύχησε να έχει Επίσκοπο τον άγιο Γρηγόριο τον Θαυματουργό, λαμπρό εκπρόσωπο της ωριγενικής φιλοσοφίας, ο οποίος αγωνίστηκε για την εκκλησιαστική οργάνωση όλης της βόρειας Μικρασίας.

Τον ίδιο εκείνο καιρό, κι ενώ τα ρωμαϊκά στρατεύματα της Ανατολής χτυπούσαν τους Πέρσες στη Μεσοποταμία, ο αυτοκράτορας Διοκλητιανός ίδρυσε επτά στρατόπεδα κατά μήκος της ποντιακής ακτής, ανατολικά της Τραπεζούντας, μέχρι την Πυτιούντα στην Κολχίδα (σήμερα Pitsunda στη Γεωργία). Αργότερα, μερικά από αυτά τα στρατόπεδα αποτέλεσαν τον πυρήνα μικρών καστροπόλεων, όπως ο Όφης (σήμερα Of), τα Σούρμαινα (Sürmene) και η οχυρή πόλη Ρίζαιον (Rize), την οποία τείχισε ο

Ιουστινιανός κι ανοικοδόμησαν οι Μεγαλοκομνηνοί. Όμως τον καιρό ακόμα του χριστιανοκτόνου Διοκλητιανού, στα μακρινά αυτά στρατόπεδα μεταφέρθηκαν αλυσοδεμένοι επτά χριστιανοί αξιωματικοί από την Αντιόχεια και θανατώθηκαν, ένας σε κάθε στρατόπεδο, για παραδειγματισμό των στρατευμάτων.

Επί Διοκλητιανού, το 302, μαρτύρησε κι ο πρώταθλος Ευγένιος μαζί με τον Ακύλα, τον Ουαλεριανό και τον Κανίδιο. Ο καθαγιασμένος τόπος του μαρτυρίου τους, στο Μιθραϊόν όρος, έξω από τα ανατολικά τείχη της Τραπεζούντας, έγινε το κρυφό προσκύνημα των πρώτων Χριστιανών και, πολύ σύντομα, η λατρεία του αγίου Ευγενίου αντικατέστησε την παλαιά μιθραϊκή λατρεία.

«Τραπεζούντος το κλέος, των αθλοφόρων αγλαΐσμα, μέγα φύλακα και φαιδρόν πολιούχον, τιμώνεν τον γενναίον και μέγα Ευγένιον».

Τα βυζαντινά χρόνια

Η μεταφορά της ρωμαϊκής πρωτεύουσας, από τις όχθες του Τίβερη στην έξοδο της Μαύρης Θάλασσας, άλλαξε την πορεία της ιστορίας ολόκληρης της Αυτοκρατορίας, έδωσε νέα ώθηση στον Ελληνισμό της Ανατολής και ευνόησε ιδιαίτερα τις παλαιές ελληνικές αποικίες στα παράλια της Μαύρης Θάλασσας.

Από το 330 και πέρα, ο ζωτικός ευξεινοποντιακός χώρος αποκτά ύψιστη στρατηγική σημασία. Θα προστατεύει τον θαλάσσιο δρόμο που καταλήγει στον Βόσπορο. Θα ελέγχει τους βορινούς δρόμους που φέρνουν τους νομαδικούς λαούς της Κεντρικής Ασίας, μέσα από τη ρωσική στέπα, στη Βαλκανική. Θα ασκεί τη βυζαντινή διπλωματία με τα γειτονικά πελατειακά κράτη και θα αποτρέπει τα επεκτατικά τους σχέδια. Θα αντισταθεί στις μεγάλες ασιατικές δυνάμεις και θα αναχαιτίσει τους Πέρσες, τους Άραβες, τους Σελτζούκους και τους Μογγόλους, κρατώντας τους πέρα από τη θάλασσα, πίσω από την οροσειρά του Ανατολικού Πόντου. Επιπλέον, θα τροφοδοτεί την πολυάνθρωπη πρωτεύουσα με όλα τα καλά της θάλασσας και της εγχώριας παραγωγής, με τα τεράστια αποθέματα της πλούσιας ενδοχώρας και με τα πολυτελή ασιατικά αγαθά που καταφθάνουν στα λιμάνια για να φορτωθούν στα πλοία.

Με την ίδρυση της Επισκοπής Τραπεζούντος τον 5ο αιώνα, την ανέγερση εκκλησιών, την ανοικοδόμηση των τειχών και τα απαραίτητα έργα υποδομής, που έγιναν για τον στρατωνισμό της 1ης Ποντικής Λεγεώνας, η πρωτοχριστιανική

Τραπεζούντα αναδιοργανώθηκε και το λιμάνι του Δαφνούντα ξαναζωντάνεψε. Χτίστηκαν αποθήκες, πανδοχεία, στάβλοι, εργαστήρια κι ό,τι άλλο χρειάζεται για να λειτουργήσει ένα σημαντικό διαμετακομιστικό κέντρο το οποίο εξυπηρετούσε και τον ανεφοδιασμό του στρατού και του στόλου. Σ' αυτόν τον νευραλγικό κόμβο κατέληγε ο μεγάλος δρόμος της Ανατολής κι από δω έφευγαν τα καράβια για την Κωνσταντινούπολη.

Η στρατιωτική παρουσία σε όλο το μήκος του βυζαντινοπερσικού συνόρου, από τα βουνά του Πόντου νότια της Τραπεζούντας ως τον Ευφράτη, καθισχύχασε τους παραμεθόριους πληθυσμούς. Τα φρούρια και τα καστέλα που έχτισαν οι Βυζαντινοί πάνω στο εμπόλεμο σύνορο διασφάλισαν τους εμπορικούς δρόμους. Πίσω από τα βουνά, 322 χιλιόμετρα μακριά από την Τραπεζούντα, στα βυζαντινά εδάφη της βόρειας Αρμενίας, ο αυτοκράτορας Θεοδόσιος Β΄ έχτισε το 443 την προκεχωρημένη καστρόπολη Θεοδοσιούπολη, σήμερα Erzurum. Εδώ περνούσαν τις τελωνειακές διατυπώσεις τα καραβάνια που έρχονταν από την Κίνα, το Αφγανιστάν, την Ινδία και την Περσία. Από τη Θεοδοσιούπολη τα φορτωμένα ζώα χρειάζονταν δέκα-δώδεκα μέρες για να διασχίσουν τα πανύψηλα ποντιακά βουνά και να φτάσουν στο τέρμα της πολύμηνης διαδρομής τους.

Πλούτος, ζωνή κίνηση και αύξηση του πληθυσμού είναι τα στοιχεία που χαρακτηρίζουν την Τραπεζούντα στις αρχές του βου αιώνα, όταν ο αυτοκράτορας Ιουστινιανός χρηματοδότησε την κατασκευή του μεγάλου υδραγωγείου του Αγίου Ευγενίου. Η επιδείνωση όμως των τεταμένων σχέσεων με το Σασσανιδικό Βασίλειο των Περσών, οι συνεχείς παραβιάσεις της ειρήνης, τα μεθοριακά επεισόδια, οι λεηλασίες και το συχνό κλείσιμο των συνόρων είχαν δημιουργήσει τεράστια προβλήματα.

Το εκτεταμένο αρμενικό οροπέδιο είχε μετατραπεί σε θέατρο μόνιμου πολέμου. Οι Πέρσες βέβαια ποτέ δεν τόλμησαν να μπουνε στα βουνά για να φτάσουνε στην Τραπεζούντα. Αλλά ο δρόμος που έφερνε το μετάξι και τα άλλα πολύτιμα προϊόντα από την Ανατολή έπαυε να λειτουργεί. Οι Βυζαντινοί τελώνες εγκατέλειψαν τη Θεοδοσιούπολη. Οι παραμεθόριες φρουρές επέστρεψαν στις έδρες τους και οι πληθυσμοί του οροπεδίου έμειναν στο έλεος των Περσών ιππέων.

Εντελώς απομονωμένη από το εσωτερικό, αλλά καλά προφυλαγμένη λόγω των άγριων βουνών, η Τραπεζούντα έχασε την εμπορική της σημασία. Διατήρησε όμως τον έλεγχο

του ορεινού δρόμου που οδηγούσε στα περσοκρατούμενα εδάφη. Γι' αυτό ο αυτοκράτορας Ηράκλειος χρησιμοποίησε πολλές φορές την πόλη στη διάρκεια της πολύχρονης εκστρατείας του εναντίον των Περσών, από το 622 ως το 628-629. Η θέση της, σε σχέση με το θέατρο του πολέμου και η άμεση επικοινωνία της με την Κωνσταντινούπολη, την καθιστούσαν ιδανική βάση. Έτσι, το φθινόπωρο του 626, λίγο πριν αποπλεύσει ο ακούραστος Ηράκλειος για τον Καύκασο, γεννήθηκε στην Τραπεζούντα ο γιος του ο Ηρακλεωνάς.

Από το 629, όταν άρχισαν οι περσικές δυνάμεις να εκκενώνουν τα βυζαντινά εδάφη κι αποκαταστάθηκε το βυζαντινοπερσικό σύνορο στην παλαιά του γραμμή, ως το 634, όταν εμφανίστηκαν οι έφιπποι Μουσουλμάνοι της αραβικής ερήμου στα σύνορα της βυζαντινής Συρίας, οι ανατολικές επαρχίες δεν είχαν προλάβει ούτε να ανασάνουν. Οι Άραβες, που νίκησαν τον στρατό του Ηράκλειου το 636, κατέλαβαν τη βυζαντινή Εγγύς Ανατολή, την περσική Μεσοποταμία, ολόκληρη την Περσία, την Αρμενία, ένα μεγάλο μέρος της ανατολικής Μικρασίας και σταμάτησαν κι αυτοί στις βόρειες άκρες του αρμενικού οροπεδίου, στις νότιες παρυφές των Ποντικών Άλπεων.

Με τους Άραβες προ των πυλών έζησε ο Ανατολικός Πόντος τα τρακόσια επόμενα χρόνια, από τον 7ο ως τον 10ο αιώνα. Οι βόρειες πλαγιές του ορεινού συγκροτήματος, η πλευρά που βλέπει τη θάλασσα, και οι νότιες, που κοιτούν προς το οροπέδιο, παρέμειναν βυζαντινές και η Τραπεζούντα εξακολούθησε να ελέγχει τον μοναδικό δρόμο που διασχίζει κάθετα το βουνό. Από την Τραπεζούντα όμως μέχρι την Αργυρούπολη / Gümüşhane, δηλαδή από τη βόρεια μέχρι τη νότια άκρη του δρόμου, η απόσταση είναι 113 χιλιόμετρα. Τόσο ήταν και το βάθος της ελεύθερης βυζαντινής περιοχής μέχρι τα εδάφη που κατείχε το ισλαμικό Χαλιφάτο.

Η διοικητική και στρατιωτική ανασυγκρότηση της ακριτικής και ορεινότατης περιφέρειας ήταν τώρα πια απαραίτητη. Η Τραπεζούντα έγινε πρωτεύουσα του «θέματος» της Χαλδίας, η Επισκοπή της ανυψώθηκε σε Μητρόπολη, ενώ οι χωρικοί ασκήθηκαν στα όπλα για να συγκροτήσουν τα βασικά τμήματα του τακτικού στρατού που θα κρατούσε τα βουνά και θα αναχαίτιζε οποιαδήποτε προσπάθεια αραβικής διείσδυσης.

Από αυτή την εποχή, το μοναδικό μνημείο που σώθηκε έως τις μέρες μας είναι η τρίκλιτη βασιλική της Αγίας Άννας, μια μικρή εκκλησία στην ανατολική συνοικία της Τραπεζούντας, έξω από τα τείχη. «Ανανεόθι ο ναός της αγίας Άννης επί Βασιλείου,

Λέοντος και Αλεξάνδρου, στρατηγούντος Αλεξίου και πρωτοσπαθαρίου του ανανεώσαντος τον ναών έτους ςτογ'», γράφει η κτητορική επιγραφή. Ο Βασίλειος είναι ο αυτοκράτορας Βασίλειος Α', ιδρυτής της «Μακεδονικής» δυναστείας. Ο Λέων κι ο Αλέξανδρος είναι οι δύο γιοί του. Και η Αγία Άννα είναι ίσως το πιο συγκινητικό από τα βυζαντινά κτίσματα της σύγχρονης Τραπεζούντας, γιατί η θύρα της έμεινε ανοιχτή στους Χριστιανούς από το 884 μέχρι το 1923.

Το «θέμα» της Χαλδίας περιλάμβανε τρεις επαρχίες: Το «βάνδον» Τρικωμίας, δυτικά της Τραπεζούντας, το «βάνδον» Γημωνών, ανατολικά, και την πόλη της Τραπεζούντας με το θρυλικό «βάνδον» Ματζουκάων. Εκεί ζούσαν οι ροπαλοφόροι κτηνοτρόφοι, που με τη «ματσούκα» στο χέρι φύλαξαν τα περάσματα και το βουνό που φρουρούσε την παραθαλάσσια πολιτεία.

Η Ματσούκα, με τα καταπληκτικά δάση, τους δεκάδες ορεινούς οικισμούς, τα «παρχάρια» όπου παραθέριζαν οι Τραπεζούντιοι άρχοντες, τις μοναστηριακές αετοφωλιές του Αγίου Γεωργίου του Περιστεριώτα και του Αγίου Ιωάννου του Προδρόμου της Βαζελώνος, τα ασκηταριά στις σπηλιές του όρους Μελά, τα πανδοχεία, πάνω στην οδική αρτηρία που διέσχιζε το βουνό και τα κάστρα, που έλεγχαν τις διαβάσεις, έφτανε ως τις βορινές κορυφές των Ποντικών Άλπεων, στα 3.063 μέτρα.

Στο ψηλότερο σημείο του δρόμου, που ανηφορίζει ως τα 2.024 μέτρα, βρισκόταν το κάστρο της Ζύγανας, 70 χιλιόμετρα μακριά από την Τραπεζούντα.

Από τη διάβαση της Ζύγανας μέχρι την είσοδο του οροπεδίου εκτεινόταν η διοικητική περιφέρεια της Μεσοχαλδίας. Αυτή η νότια περιοχή του Πόντου διαφέρει τόσο πολύ από τη βορινή, που μοιάζει σαν να μην ανήκει στο ίδιο ορεινό συγκρότημα.

Μόλις περάσεις τη Ζύγανα, τα δέντρα αραιώνουν. Οι νότιες πλάγιες είναι γυμνές. Τα κόκκινα βράχια υψώνονται άγρια κι απειλητικά μέσα στο φαλακρό τοπίο. Η σπάνια βλάστηση περιορίζεται στις όχθες του Χαρσίτη, του Άκαμψι και μερικών χειμάρρων. Το κάστρο της Άρδασας, το κάστρο της Τζανίχας, το κάστρο της Κατσίκας –διακόσια μέτρα πάνω από το κεφάλι του ταξιδιώτη–, ασφάλιζαν τα περάσματα και φρουρούσαν τις μεταλλοφόρες πτυχές του βουνού γύρω από την Αργυρούπολη / Gümüshane. Τα καστρομονάστηρα της Γουμερά και του Χουτουρά φυλάνε κι αυτά τον ίδιο δρόμο.

Εδώ, μέσα στην ερημιά του νότου, σ' αυτόν τον σκληρό και οριακό τόπο, όπου ανδρώθηκαν οι ακρίτες του ποντιακού έπους, η ζωή ήταν πάντα υπό αμφισβήτηση. Από την εποχή των περσικών πολέμων μέχρι την οθωμανική κατάκτηση, η Μεσοχαλδία δεν

ήταν μόνο το νοτιότερο σύνορο του Πόντου αλλά η ακραία συνοριακή περιοχή της βυζαντινής επικράτειας. Και οι Βυζαντινοί άλλοτε απλώνονταν ως τη Θεοδοσιούπολη (Ερζερούμ) κι άλλοτε αναδιπλώνονταν στις οχυρές τοποθεσίες της Αργυρουπόλεως, διακόσια χιλιόμετρα βορειότερα. Τρεις αιώνες πέρασαν από τότε που οι Άραβες κατέλαβαν τη Θεοδοσιούπολη. Την ονόμασαν Arzan-Al-Rum, που σημαίνει «στα σύνορα της γης των Ρουμ-Ρωμιών». Και οι Ρουμ ανακατέλαβαν τον παλιό μεθοριακό σταθμό τους μόνο το 949.

Όταν τον Αύγουστο του 1071, οι Σελτζούκοι του Αλπ Αρσλάν νίκησαν τον στρατό του Ρωμανού Διογένη στην πεδιάδα του Μαντζικέρτ, τριακόσια χιλιόμετρα νοτιοανατολικά της Θεοδοσιουπόλεως, το αρμενικό οροπέδιο χάθηκε οριστικά για το Βυζάντιο.

Η διάλυση του κρατικού στρατού μετά την ήττα στο Μαντζικέρτ, η αιχμαλωσία του ίδιου του αυτοκράτορα, οι δυναστικές έριδες, η κατάκτηση ολόκληρης της μικρασιατικής ενδοχώρας, η απώλεια μεγάλου αριθμού πληθυσμών και σημαντικών περιουσιών είναι τα τραγικά προβλήματα που έχει να αντιμετωπίσει η βυζαντινή πρωτεύουσα. Ο Πόντος θα αφηθεί στην τύχη του. Το φθινόπωρο του 1071, οι Σελτζούκοι κατέλαβαν τη Θεοδοσιούπολη-Ερζερούμ. Τρία χρόνια αργότερα, διάβηκαν τα βουνά κι έφτασαν στα περίχωρα της Τραπεζούντας. Ο δούξ της Χαλδίας Θεόδωρος Γαβράς κήρυξε τότε τον Πόντο ανεξάρτητο. Οργάνωσε τον ένοπλο πληθυσμό και αναχαίτισε τη σελτζουκική προέλαση. Τους έσπρωξε πέρα από τα βουνά και πολέμησε είκοσι δύο χρόνια, με πέτρες και με δόντια, για να τους συγκρατήσει στο γεωφυσικό σύνορο του ορεινού όγκου με το οροπέδιο.

Το 1098, ο Γαβράς έπεσε στα χέρια των Σελτζούκων. Ο μαρτυρικός του θάνατος στο Ερζερούμ ύψωσε στη σφαίρα του μύθου τον άγιο και «ακαταμάχητον ακρίτα» του ποντιακού Ελληνισμού που μέχρι σήμερα τιμά τη μνήμη Του.

Η σελτζουκική απειλή είχε απομακρυνθεί χάρη στην κινητοποίηση των τοπικών δυνάμεων. Κι ο ένοπλος βίος έγινε πια καθημερινός τρόπος ζωής των βουνίσσιων πληθυσμών. «Τα δε πικρά και βάρβαρα πλήθη των αθέων Αγαρηνών σου στρατηγούντος εξαπώλοντο».

(α)

(β)

Άμαστρις (τουρκ. Amasra), Παφλαγονία, Δυτικός Πόντος. Το μεγάλο τζαμί εντός των τειχών ήταν ο επισκοπικός ναός της βυζαντινής πολιτείας, η οποία έγινε ένα από τα σημαντικότερα λιμάνια των Γενοβέζων τον 13ο-15ο αι. Μόλις κατέλαβε το παφλαγονικό λιμάνι ο Πορθητής, το 1460, υποχρέωσε τους Αμαστρηνοὺς τεχνίτες και εμπόρους να εκπατριστούν. Τους μετέφερε στην Πόλη για να εποικίσει την πρωτεύουσά του· οι υπόλοιποι σκόρπισαν. Το 1681, ο πατριάρχης Δοσίθεος Νοταράς είδε πολλές έρημες εκκλησίες αλλά κανέναν Χριστιανό.

(α) Ανατολική εξωτερική πλευρά του επισκοπικού ναού (το Ιερό) και δίπλα η βάση του οθωμανικού μιναρέ. (Δυτικός Πόντος, Ιούνιος 2000)

(β) Ένας ακόμη βυζαντινός ναός στην Αμάσρα. (Δυτικός Πόντος, Ιούνιος 2000)

Η αρχαιοελληνική και βυζαντινή Άμαστρις είναι η αρχαϊκή Σήσαμος, που αναφέρεται από τον Όμηρο. (Από το βιβλίο Κορομηλά, *Μαύρη Θάλασσα* (2001), έκδοση της Πολιτιστικής Εταιρείας Πανόραμα.)

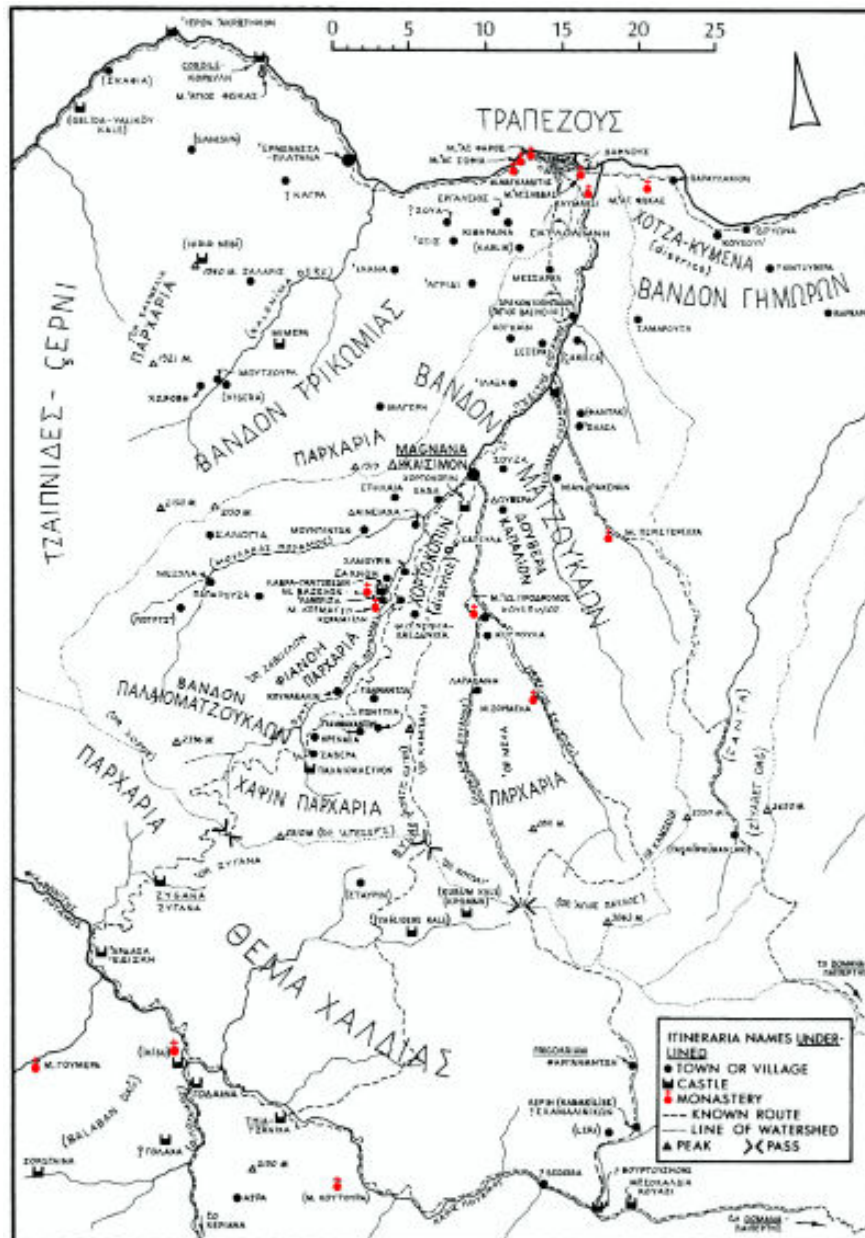
Η Αυτοκρατορία των Μεγαλοκομνηνών της Τραπεζούντος

Οι προϋποθέσεις για την αυτονομία του ανατολικότερου τμήματος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας είχαν ήδη τεθεί από την εποχή του Γαβρά και των απογόνων του. Κι ενώ οι Κομνηνοί θα επαναφέρουν, μετά το 1140, τον Πόντο στο πλαίσιο της βυζαντινής επικράτειας, όλα δείχνουν ότι η Τραπεζούντα εξελίσσεται σε πρωτεύουσα μιας περιοχής που αυτοαμύνεται. Ενάντια στην επιβουλή των Σελτζούκων Τούρκων και των Τουρκομάνων, που κατέχουν το οροπέδιο. Ενάντια στις επεκτατικές διαθέσεις των γειτόνων Γεωργιανών στ' ανατολικά. Ενάντια στην κρατική κωνσταντινουπολίτικη εξουσία, την οποία διαχειρίζεται, με τρόπο θλιβερό, η δυναστεία των Αγγέλων. Έτσι, δυο χρόνια πριν πέσει η Κωνσταντινούπολη στα χέρια των Φράγκων Σταυροφόρων και των Βενετών εμπόρων, η Τραπεζούντα θα γίνει η πρωτεύουσα μίας ευξεινοποντιακής Αυτοκρατορίας συγκροτημένης πάνω στα βυζαντινά πρότυπα της Κομνηνείας εποχής

κι εξαρτημένης, σε μεγάλο βαθμό, από τις διαθέσεις των ανατολικών και των νότιων γειτόνων, τις συμμαχίες, τις ευαίσθητες ισορροπίες και τους συνεχείς πολέμους.

Ιδρυτές της Αυτοκρατορίας ήταν ο Αλέξιος κι ο Δαυΐδ Κομνηνός, εγγονοί του Ανδρονίκου Α΄, τελευταίου της δυναστείας των Κομνηνών στον θρόνο της Κωνσταντινούπολης. Η εκθρόνιση κι ο βίαιος θάνατος του παππού τους, το 1185, έδωσε στα δυο ανήλικα εγγόνια το δικαίωμα της διεκδίκησης της διαδοχής. Οι δυο φυγάδες Κομνηνοί βρήκαν καταφύγιο στη βασιλική αυλή της Γεωργίας. Το Βασίλειο της Ίβηρίας (Γεωργίας) ήταν ένα δυναμικό ορθόδοξο κράτος με ισχυρά ερείσματα στη βυζαντινή άρχουσα τάξη. Οι Γεωργιανοί (Ίβηρες, Κόλχοι, Λαζοί, Αβαζγοί, Μιγκρέλιοι), αρχαίο καυκασιανό έθνος με πλούσια ιστορική και πολιτιστική παράδοση, είχαν πολλούς λόγους να επιζητούν να απλώσουν την κυριαρχία τους στον Πόντο, όπου εξακολουθούσαν να ζουν μεγάλες ομάδες Κόλχων και Λαζών. Άλλωστε η βασίλισσά τους, η θρυλική Ταμάρα, ήταν κι αυτή μια Κομνηνή από τη μάνα της. Η συγκυρία ήταν ιδανική. Η βασίλισσα Ταμάρα φιλοξένησε τα ανίψια της κι οργάνωσε τον στρατό που θα τα βοηθούσε να καταλάβουν την Τραπεζούντα, το 1202, να προχωρήσουν δυτικά και να ελευθερώσουν τη Σαμψούντα, που κατείχαν οι Σελτζούκοι, να πάρουν τη Σινώπη και να φτάσουν ως την Ηράκλεια την Ποντική.

Έτσι, ιδρύθηκε το πρώτο ανεξάρτητο ελληνικό μεσαιωνικό κράτος, η Αυτοκρατορία των Μεγάλων Κομνηνών της Τραπεζούντος. Ελληνικό, γιατί το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού ήταν απόγονοι των Ιώνων και των Δωριέων αποίκων. Ελληνικό, γιατί ένα μεγάλο μέρος των λαών της ορεινής ενδοχώρας είχε εξελληνιστεί, είχε εκχριστιανιστεί και είχε ταυτίσει την υπόστασή του με την επιβίωση του κυρίαρχου πολιτισμού. Ελληνικό, γιατί οι Κομνηνοί ανήκαν στο παλαιό γένος των γαιοκτημόνων της Κασταμονής και ήταν η πρώτη μεγάλη στρατιωτική δυναστεία που βασίλευσε στον θρόνο της Κωνσταντινούπολης, από το 1081 έως το 1195, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στον ελληνικό χαρακτήρα της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Και, τέλος, ελληνικό, γιατί παρ' όλους τους βίαιους εξισλαμισμούς και τις τρομερές δυσκολίες που αντιμετώπισε ο Πόντος, μετά την οθωμανική κατάκτηση, κατάφερε να κρατήσει άσβεστο εκείνο το φως του λυχνariού που έφεραν από τις μητροπόλεις τους οι τολμηροί ποντοπόροι, αυτοί που ίδρυσαν τα πρώτα υπαίθρια ιερά στις ακρότατες άκρες των ποντιακών ακρωτηρίων, για να κατευνάσουν τους θεούς της θάλασσας, των ανέμων και της καταγίδας.

Το κεντρικότερο τμήμα του «θέματος» Χαλδίας από τα παράλια του Εύξεινου, στα δυτικά και τα ανατολικά της Τραπεζούντας, έως τους ορεινούς οικισμούς, τα κάστρα και τα καστρομοναστήρια της τραπεζουντινής ενδοχώρας στις βόρειες και νότιες πλαγιές των Ποντικών Άλπεων, κατά μήκος του επικοινωνιακού άξονα που συνδέει τη μεγαλούπολη του Ανατολικού Πόντου με το αρμενικό Οροπέδιο, τη Μέση Ανατολή και την Κεντροδυτική Ασία. Το «θέμα» Χαλδίας (στρατιωτικο-διοικητική ενότητα στην διάρκεια της Μεσοβυζαντινής εποχής) περιελάμβανε ολόκληρο τον Ανατολικό Πόντο και ένα μέρος των κολχικών παραλίων. Ο ιστορικός χάρτης, που αποτυπώνει δεκάδες βυζαντινές θέσεις της περιοχής, αναδημοσιεύεται από το κλασικό έργο των Α. Bryer και D. Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos*, τ. Α' σ. 298. Με κόκκινο σταυρό σημειώνονται τα Μοναστήρια. (Από το βιβλίο Κορομηλά, *Μαύρη Θάλασσα* (2001), έκδοση της Πολιτιστικής Εταιρείας Πανόραμα.)

Προσκύνημα στην Παναγία του Σουμελά

Ακολουθώντας τον κεντρικό δρόμο μέσα από το φαράγγι του ποταμού Πυξίτη, αφήσαμε τριάντα ένα χιλιόμετρα πίσω μας την παραθαλάσσια Τραπεζούντα, περάσαμε από το βυζαντινό κεφαλοχώρι Δικαίσιμο κι ακολουθούμε τώρα τον ανατολικό παράδρομο που οδηγεί στη Μονή του Σουμελά.

Τέσσερις ώρες χρειάζονταν οι προσκυνητές τα παλιά χρόνια για να καλύψουν τα δεκαεπτά χιλιόμετρα από το Δικαίσιμο μέχρι τα πόδια του μοναστηριακού λόφου. Τέσσερις ώρες μέσα στα καταπληκτικά δάση, που κρύβουν τον ουρανό και κρατούν το πούσι χαμηλά, ανάμεσα στη βρεγμένη γη, τις φτέρες και τα πυκνόφυλλα κλαδιά τους. Ακούς τα τρεχούμενα νερά γύρω, μα δεν τα βλέπεις. Περνάς φαράγγια που συγκλίνουν πάνω από το κεφάλι σου, μέσα στην αραιή ομίχλη.

Ανηφορίζουμε διασχίζοντας τις εκτάσεις που ανήκαν στο μοναστικό κράτος της Σουμελά, το «αυτοδέσποτον και αυτεξούσιον» καθώς το χαρακτηρίζουν οι Μεγαλοκομνηνοί στα πέντε χρυσόβουλλα που εξέδωσαν υπέρ της Μονής και το επιβεβαιώνουν τα σιγίλλια, με τα οποία ανανέωναν οι Πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως τα προνόμιά της σε όλη τη διάρκεια της Οθωμανικής εποχής. Τα πέντε-έξι υποστατικά, που βρίσκονται πάνω στον δρόμο, ήταν όλα εξαρτήματά της. Αποθήκες, μετόχια, εργαστήρια, υδρόμυλοι. Το «χωρίον» Δουβερά, το Κουσπίδιον, ο Άγιος Ιωάννης, όλα ανήκαν στο πελώριο κτήμα. Στα τέλη ακόμα του 19ου αιώνα, η Μονή έλεγχε δεκαπέντε οικισμούς στην περιοχή κι όλα τα χωριά της Σάντας με τους 7.000 κατοίκους τους.

Διασχίζουμε ορεινά λιβάδια, δάση μαυροπεύκης, βλέπουμε καταρράκτες, μαύρα λιθάρια, κορμούς στοιβαγμένους στην άκρη του δρόμου, ακούμε τα τσεκούρια των ξυλοκόπων, τη βοή του ποταμού και η ομίχλη πυκνώνει. «Είναι αδύνατον να μην βρεθείς σε κατάσταση έκστασης μέσα σε αυτό το σκηνικό» γράφει ο Άγγλος ιστορικός George Finlay, που ακολούθησε τον ίδιο δρόμο το 1850.

Το αυτοκίνητο ανεβαίνει τον ασφαλτόδρομο με 20 χιλιόμετρα την ώρα. Κι εγώ σκέφτομαι εκείνους τους δύο ένθεους οι οποίοι ακολούθησαν την οδό που τους έδειχνε η Παναγία κι ήρθαν από την Αθήνα στην Τραπεζούντα κι από κει έφτασαν στην καρδιά του ορεινού Πόντου, για να ανέβουν ως τη σπηλιά του όρους Μελά, να προσκυνήσουν τη θαυματουργή εικόνα και να ασκητέψουν κοντά στα πουλιά. Ήταν οι μοναχοί

Βαρνάβας και Σωφρόνιος, ιδρυτές του πρώτου ασκηταριού. Η θαυμάσια διήγηση του βίου τους αναφέρει και το περίφημο Αγίασμα, το νερό που ανάβλυσε σε μια κόγχη του βράχου, δίπλα στο ιερό σπήλαιο. Δίχως την επέμβαση της Παναγίας, το ασκητικό κέντρο δεν θα μπορούσε να ζήσει. Γι' αυτό το Αγίασμα ανεβαίνουν μέχρι σήμερα οι Μουσουλμάνοι χωρικοί των βουνών του Πόντου μέχρι το «Μαριεμανά Μαναστίρ», όπως αποκαλούν τη Μονή της Θεοτόκου. Τέτοια υπήρξε η φήμη της Σουμελά και οι θαυματουργές ιδιότητες του Αγιάσματος της.

Πότε ήρθαν ο Βαρνάβας και ο Σωφρόνιος στον Πόντο δεν θα το μάθουμε ποτέ. Η παράδοση λέει πως όλα αυτά έγιναν τον καιρό του Μεγάλου Κωνσταντίνου, στις αρχές του 4ου αιώνα. Όμως στη μακρότατη διήγηση του ταξιδιού τους περιγράφεται το Βυζάντιο της εποχής των Μακεδόνων. Είναι λοιπόν πιο σωστό να χρονολογήσουμε την ίδρυση της πολιτείας των ασκητών γύρω στο 1000, όταν πια και οι τελευταίοι Άραβες είχαν εγκαταλείψει το αρμενικό και το μικρασιατικό οροπέδιο και ο ορεινός Πόντος δεν κινδύνευε από ληστρικές επιδρομές. Οι πόλεμοι είχαν σταματήσει κι ο τόπος ηρέμησε για λίγο.

Μετά το 1071, οι καλυβίτες των σπηλαίων του όρους Μελά και οι πληθυσμοί της Άνω Ματσούκας και της Μεσοχαλδίας έζησαν με τους Σελτζούκους, τους Τουρκομάνους και τους Μογγόλους προ των πυλών. Ένοπλες ομάδες ληστών εισχωρούσαν στα βυζαντινά εδάφη κι, ακολουθώντας τα δύσβατα ορεινά μονοπάτια, απειλούσαν την περιοχή που φρουρούσε την Τραπεζούντα. Το 1222, ο σελτζουκικός στρατός έφτασε μέχρι τα τείχη της πρωτεύουσας των Μεγαλοκομνηνών, κι όταν ο εχθρός υποχώρησε, οι αυτοκράτορες αναδιοργάνωσαν την άμυνα του βουνού, έχτισαν κάστρα και φρόντισαν να ενισχύσουν την ασκητική πολιτεία του όρους Μελά, ιδρύοντας ένα οργανωμένο μοναστικό κέντρο που θα έλεγχε τα εσωτερικά μονοπάτια προς την Κρώμνα και το εμπόλεμο σύνορο.

Ένα χρυσόβουλλο έγγραφο που εξέδωσε ο Ιωάννης Β' (1280-1297) είναι η αρχαιότερη γραπτή μαρτυρία για τη Μονή. Εκεί περιγράφονται, με κάθε λεπτομέρεια, τα κτήματα και τα χωριά που της παραχωρεί κι αναφέρονται ονομαστικά οι σαράντα αρχηγοί των οικογενειών που θα δουλεύουν ως πάροικοι στα κτήματά της και θα φρουρούν τα περάσματα.

Σπουδαίος δωρητής και προστάτης της Μονής υπήρξε ο λαμπρός εκείνος Αλέξιος Γ', ο επιφανέστερος των Μεγαλοκομνηνών, που βασίλευσε από το 1349 ως το 1390. Ο

Αλέξιος ανακαίνισε «το εν τω όρει Μελά Ανάκτορον» της Παναγίας, έχτισε τείχη, πύργους και κελιά, μεγάλωσε τον υπόσκαφο ναό, κάλυψε τους βράχους του σπηλαιού με αγιογραφίες κι έγραψε στη θύρα «Κομνηνός Αλέξιος εν Χριστώ σθένων, Πιστός Βασιλεύς, Στερρός, Ένδοξος, Μέγας, Αεισέβαστος, Ευσεβής, Αυτοκράτωρ Πάσης Ανατολής τε και Ιβηρίας, κτήτωρ πέφυκε της Μονής ταύτης νέος».

Το προνομιακό καθεστώς, τη μεγάλη περιουσία, την απαλλαγή από τους φόρους και την υπαγωγή της Μονής στη «βασιλική αυθεντία» διατήρησαν με σεβασμό και οι Οθωμανοί κατακτητές, μετά το 1461. Πέρα από τα πολιτικά κίνητρα αυτής της εύνοιας, η αίγλη που είχε αποκτήσει η Παναγία η Σουμελιώτισσα άγγιζε κάθε θεοφοβούμενο. Άλλωστε, η μητέρα του σουλτάνου Σελίμ ήταν πάροικος στα κτήματα της Μονής, όταν την είδε και την ερωτεύτηκε ο σουλτάνος Μπαγιαζίντ Β΄. Ο Σελίμ, ως διάδοχος του θρόνου, είχε γίνει διοικητής της περιφέρειας Τραπεζούντος (1489-1512) και στο διάστημα αυτό ανανέωσε τα παλαιά προνόμια.

Βρισκόμαστε στον προστατευμένο εθνικό δρυμό «Μεργεμανα», που φυλάσσεται από την τοπική Δασική Υπηρεσία. Ο πρώτος φύλακας αρχαιοτήτων τοποθετήθηκε εδώ το 1972, όταν η καταστροφή της Μονής είχε πια ολοκληρωθεί.

Ανηφορίζουμε τώρα τον σκληρό δρόμο της εθνικής αυτογνωσίας. Ανεβαίνουμε προς την Ιερά Αυτοκρατορική Πατριαρχική και Σταυροπηγιακή Μονή της Υπεραγίας Θεοτόκου του Σουμελά, το σεπτότερο λείψανο του ποντιακού Ελληνισμού, αυτό το άγιο κουφάρι το ενσωματωμένο στη χαρακιά του μονόλιθου βράχου που ορθώνεται πάνω από τα μαύρα δάση.

Είναι νωρίς το πρωί μιας καλοκαιρινής μέρας. Στάζουν δροσιά τα δέντρα. Γλιστρούν τα φύλλα στο δασικό μονοπάτι. Η βοή του ποταμού Παναγία, που τρέχει στο βάθος του φαραγγιού κι αντιλαλεί, όσο ανεβαίνεις, είναι ο μοναδικός ήχος που σε συνδέει με το παρελθόν ... Φεβρουάριος του 1923. Οι τελευταίοι μοναχοί εγκαταλείπουν μέσα στη νύχτα το Μοναστήρι και φεύγουν για να σωθούν στην Τραπεζούντα. Ο ιερός χώρος έγινε κρησφύγετο των λαθρεμπόρων. Η πυρκαγιά του 1930 αποτελείωσε το ιερόσυλο έργο των αρχαιοκαπήλων και των τυμβωρύχων.

Ψιλοβρέχει. Πάνω από το κεφάλι μας κρέμεται ο τετραώροφος ξενώνας της Μονής ... «Θλίψις γαρ έχει με, σκέπην ου κέκτημαι, ουδέ πού προσφύγω ο άθλιος, πάντοθεν πολεμούμενος». Εξήντα τέσσερα σκαλιά στον γκρεμό οδηγούν στην είσοδο. Από δω

φαίνεται ολόκληρος ο εσωτερικός χώρος. Αυτό το ξεπατωμένο ερείπιο υπήρξε το θρησκευτικό και πνευματικό κέντρο όλων των Ορθοδόξων της Μαύρης Θάλασσας, ελληνοφώνων και μη. Από δω έφευγαν οι ιεραπόστολοι για τον Καύκασο και τη Ρωσία κι εδώ κατέφθαναν τα πλούσια δοσίσματα των Ηγεμόνων της Ουγγροβλαχίας και της Μολδαβίας. Εδώ αναβίωσε η βυζαντινή λαμπρότητα, όταν επαναλειτούργησαν τα μεταλλεία της Αργυρουπόλεως, κι εδώ δούλευαν οι Πόντιοι αγιογράφοι του 18ου αιώνα. Ο Σάββας από την Οινόη, ο ιεροδιάκονος Ιερόθεος. Από δω έφυγαν οι 67 χειρόγραφοι κώδικες και τα 150 βιβλία που βρίσκονται στο Μουσείο της Άγκυρας. Κι εδώ ξαναγύρισε, το 1930, ο καλόγερος Αμβρόσιος ο Σουμελιώτης για να ανοίξει την κρύπτη στο μετόχι της Αγίας Βαρβάρας και να πάρει, με την άδεια του πρωθυπουργού Ισμέτ Ινονού, τη θαυματουργή εικόνα της Παναγίας, το Ευαγγέλιο του Οσίου Χριστοφόρου και τον Σταυρό με το Τίμιο Ξύλο, να τα πάει πίσω στους πρόσφυγες στη Μακεδονία. Γιατί... «παραμυθίαν ουκ έχω πλην σου, Δέσποινα του κόσμου» και η ξενιτιά είναι καημός πολύ μεγάλος.

Μαριάννα Κορομηλά, Σεπτέμβριος 1989